

В. Кузійович

Територія й людина

347 26 3570 45
СОВО-ПОПУЛЯРНА БІБЛІОТЕКА
ОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»

„УЧИТЕСА, БРАТИ МОЇ“

ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ

**ТЕРИТОРІЯ й ЛЮДНІСТЬ
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ**

ЛЬВІВ, 1935

НАКЛАДОМ ФОНДУ «УЧИТЕСА, БРАТИ МОЇ»

Ч. 3 (19).

В НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІЙ БІБЛІОТЕЦІ «ПРОСВІТИ»

Накладом Фонду

»УЧИТЕСЯ, БРАТИ МОЇ«,

вийшли від 1921 р. такі книжки:

1. Володимир Дорошенко, **Шевченкова криниця** (думки про Бога, людей і Україну), Львів, 1922, ст. 256.
2. Степан Рудницький, **Україна наш рідний край**, (друге видання), Львів, 1921, ст. 128 (вичерпане).
3. Михайло Возняк, **Кирило-Методіївське Братство**, Львів, 1921, ст. 240.
4. Микола Голубець, **Начерк історії українського мистецтва**, I. частина, Львів, 1922, ст. 262.
5. Іван Крип'якевич, **Історія Козаччини**, для народу і молоді, Львів, 1922, ст. 92 (розпродане); друге видання, Львів, 1934, з 24 образками та 3 мапами, ст. 132.
6. Омелян Терлецький, **Історія української держави**, т. I, княжа доба, Львів, 1923, ст. 252.
7. Омелян Терлецький, **Історія української держави**, т. II, козацька доба, Львів, 1924, ст. 304 (з мапою Східн. Європи в XVII. в.).
8. С. Сірополко, **Короткий курс бібліотекознавства** (історія, теорія та практика бібліотечної справи), Львів, 1924, ст. 128.
9. Іван Раковський, **Наша Земля, її утворення, будова й минування** (основи геології), Львів, 1925, ст. 150.
10. І. Крип'якевич, **Історія України для народу** (з образками), Львів, 1929, ст. 148.

(далі див. ст. 3. оклад.)

06

35075

ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ

ТЕРИТОРІЯ й ЛЮДНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

з 2 мапами

350(7)

35075

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Львів, 1935

НАКЛАДОМ ФОНДУ «УЧИТЕСЯ, БРАТИ МОЇ»

Ч. 19 (3)

У048, 08

У049 (24к, 3)

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

Львівська державна
наукова бібліотека

№

3116

ВСТУП.

Підстава життя кожного народу це територія, що на ній живе і що на ній він творить більшість у порівнянні з іншими народами. Є це етнографічна або національна територія. Національна територія багато тривкіша, ніж державна. Держави розмірно легко змінюють свої гряниці, а то й ще-зають, підпадають під чуже панування, — а проте їх національна територія залишається. Те саме торкається й народніх гряниць — їх куди трудніше пересунути, ніж гряниці державні.

Український народ упродовж свого минулого то тратив, то знову відзискував свою державність, а проте його територія завжди залишалась, хоч у добі лихоліття підпадала нераз сильному скорченню. І тепер величина нашої національної території й велике число членів нашої нації є одною з перших запорук віднови державности.

В цій книжечці ми хочемо саме зясувати українську національну територію та склад її населення. Ми опишемо положення нашої національної території, її межі та зміни одного і другого з віками, означимо її поверхню й число людности, розміщення населення на наших землях та його розподіл між села й міста, його заняття, а напри-

кінці коротесенько обговоримо рух людности українських земель. Та найбільше місця присвятимо обговоренню національного складу наших земель, головню ж — пограничних.

Міліони українського народу живе дрібними островами й поза межами своєї суцільної території, на широких просторах Азії й Америки. Розміщенню тих українців, що живуть уже за межами суцільної української території, присвятимо теж один розділ нашої книжечки.

Звідки знаємо про населення наших земель!

Про число людности якоїсь країни, про поділ цієї людности за полом, віком, заняттям, вірою, мовою, національністю, тощо — довідуємось із загального перепису населення, який від десятків років переводять на своїх територіях усі держави. Українські землі входять у склад кількох держав, тимто відомости про людність нашого краю ми завдячуємо вислідам переписів, що їх у цих державах переведено.

Перед світовою війною українські землі входили в склад Росії, Австрії й Угорщини. Отож про людність нашої батьківщини ми довідувалися з переписів людности, що їх переводили ці три держави. Австрія й Угорщина переводили такий перепис правильно що десять років, почавши від 1857. р. — останній переведено 1910. р. В Росії відбувалися лише місцеві переписи, або такі, куди вписувано лише якусь групу населення (н. пр., шляхту або тих, що платили податки). Але ж загальний перепис людности переведено тільки раз, а саме 1897. р., і цей перепис був донедавна єди-

ним джерелом, на підставі якого можна було пізнати національний стан більшої частини української території в колишній Росії.

По війні наші землі ввійшли в склад ССРР, Польщі, Румунії й Чехословаччини. Кожна з цих держав перевела в себе перепис людности, хоч кожна в іншому часі, і хоч поодинокі переписи різнилися між собою. В ССРР перепис людности переведено з кінцем 1926. р., в Польщі 1921. й 1931. р., в Румунії — 1930. р., а в Чехословаччині 1921. й 1930. р. Як бачимо, ці переписи не з того самого часу, тимто щойно після довгого обчислювання можна ці числа людности звести до одного року. Ще більше труднощів тут у тому, що в різних переписах означено національність різними способами. І так: радянський перепис подає окремо рідну мову, й окремо національність населення. Польський із 1921. р. зазначає національність, а з 1931. р. тільки рідну мову. Румунський і чехословацький знають тільки рідну мову. Не всі висліди цих переписів уже проголошено. Не оголошено ще досі національного складу людности Румунії, а польський статистичний уряд щойно тепер оголошує поділ людности за мовою й вірою.

Труднощі не тільки в тому, що ці переписи людности на українських землях зладжено в різному часі; далі, що населення раз поділено за національністю (в Радянщині), то знову за рідною мовою (мова, яка кому найближча, як у Польщі) чи розмовною мовою (якої звичайно вживаємо, як, н. пр., у Австрії); що опубліковано ці висліди на основі різних адміністративних одиниць: то по-

одинокими селами, то районами (ССРР), то повітами. Найбільші труднощі в тому, що переписи не завжди вірно й не завжди згідно з волею населення подали національну, чи мовну приналежність. Лише там, де український народ у часі перепису людности мав деяку автономію, й де не було наміру з політичних оглядів штучно зменшити число українців, там переведений перепис правдивий. Так воно було, наприклад, на Радянській Україні (УСРР) й у тій частині Закарпаття, що творить т. зв. Підкарпатську Русь. В інших частинах ССРР, частинах, які не входять у склад Української Соціалістичної Радянської Республіки, але у склад Росії (Російська Соціалістична Федеративна Совітська Республіка або РСФСР), число українців уже подекуди зменшене, хоч так узагалі відбігає воно від правди недалеко. В інших частинах української етнографічної території урядові числа можна установити на основі відомостей про віру, чи обряд цілого населення. Так, наприклад: у Галичині приналежність до української національності збігається так узагалі з приналежністю до гр.-кат. Церкви, на півн.-західніх землях (Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя) — з приналежністю до православної віри, на Словаччині переважно, як і в Галичині, з приналежністю до гр.-кат. обряду.

Тимто за українців ми будемо вважати в ССРР тих, що їх урядова статистика зачислила до українців, і лише винятково в урядову статистику введемо деякі поправки. В Галичині за українців уважаємо всіх гр.-католиків, що їх виявив австрійський перепис людности з 1910. р.; на Волині й Поліссі всіх православних, крім нечисленних

православних росіян і чехів, на основі польського перепису з 1921. р., а на Холмщині й Підляшші також усіх православних, виказаних православною церковною владою 1929. р. В Румунії обчислюємо українців — на Буковині на основі австрійського перепису населення з 1910. р., в Мармарощині — на основі мадярського перепису з 1910. р., на Басарабії ж на основі особливо точного й подрібного обчислення проф. Берга з Ленінграду. В Чехословаччині обраховуємо національні відносини т. зв. Підкарпатської Русі на основі чехословацького перепису з 1930. р., на Словаччині ж на основі мадярського перепису з 1910. р.

Як бачимо, то воно не легко подати національний стан наших земель при таких різноманітних і різної вартости статистичних джерелах, що походять із різного часу. Через те й наші числа мусять із конечности мати деякі хиби. Та, при теперішньому стані знання, він буде найбільш іще зближений до правди. Додати ще треба, що всі числа ми звели до початку 1933. року.

ГРЯНИЦІ

УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТЕРИТОРІЇ.

Зміни української території впродовж століть.

Українська етнографічна територія підпадала впродовж століть великим змінам, і то більшим, ніж землі інших народів Європи, крім росіян. Наша територія й тепер іще не є скрізь устійнена. І то — внаслідок окраїнного положення України.

Україна лежить на гряниці Європи й Передньої Азії. Північно-західню українську етнографічну територію займає смуга лісів, які на лінії міст Холм—Луцьк—Житомир—Київ—Курськ переходять у смугу перемішання лісів та степів (лісостеп), і в міру того, як посуватися далі на південний схід, над Чорним морем, переходять вони в чистий степ, а над Каспійським морем — вже поза межами України — в пустині.

Український народ, що жив у смузі лісів і лісостепу, силкувався впродовж цілих століть посунутись у смугу степів, заняті їх і дійти до берегів Чорного моря, щоб із одного боку найти тут тривку гряницю, з другого — щоб мати сполуку зі світом, і то передусім, із вогнищем високої культури, яким була за княжої доби Візантія.

Але ж чорноморські степи є лише продовженням степів азійських. А звідтіль, із глибини Азії, йшли, від непамятних часів, у напрямі на захід велетенські хвилі кочевих степових народів. Тудою йшли мадьяри, печеніги, узи, торки, половці, татари — несли знищення українським землям і відтинали український народ від моря. Обидва напрямки: український, ізвернений на південь, до моря, і степовиків, — ізвернений на захід, до Європи, — перехрещувались на українській території й були причиною вікових боїв наших предків із азійськими наїздниками.

Залежно від сили степовиків і тих держав, що розвинулись на українській території, а саме: київської держави, литовсько-польської, козацької й московського царства — українське хліборобське населення сунулося вперед, у степи, на південь і на схід, зближувалось до Чорного моря або йшло взад, у смугу лісів і лісостепів на північ та захід. Внаслідок того українська етнографічна територія то поширювалась, то корчилась. Наїзд монголів у XIII. ст. не лише поклав кінець київській, а відтак і галицько-володимирській державі, але і звузив українську територію до невеликого простору на півночі й заході, як найбільш віддаленого від степів. Ослаб степовиків іспричинив хвилю української кольонізації в XIV., ще більшу в XVII. ст. у смугу лісостепу на Право- й Лівобережжі в межах литовсько-польської й московської держави. Коли Росія у другій половині XVIII. ст. відштовхнула татар і Туреччину з північних берегів Чорного моря, — то це створило нову хвилю української кольонізації на південь під кінець

XVIII. й у першій половині XIX. ст. Завдяки цьому український народ, по довговіковій перерві, знову дійшов до берегів Чорного моря, яке від того часу стало його природною гряницею на півдні, зробилося підставою його території.

Одначе для заселення великих просторів чорноморських степів не стало вже на Україні людського матеріалу — його треба було частинно стягати зпоза України. Як кольоністів постягано сюди й німців, але ж передусім православні народи, а саме: греків, болгарів, росіян і у дрібній мірі сербів та вірмен. Ними заселено головно приозівські степи, через які Росія дійшла вперше до південного моря, й які треба було заселити куди раніше. По містах понасідав теж різноманітний етнічний елемент. Вплив цієї поспішної кольонізації видно й тепер — більшість чужоплемінних островів залишилась іще й досі, й українські надморські степи мають куди більший відсоток неукраїнського населення, ніж інші частини України.

Заповнивши собою чорноморські й озівські степи, українська кольонізація звернулася на схід — на Підкавказзя. Вже з кінцем XVIII. ст. оселились на Підкавказзі українські козаки, а саме над Кубанню. А від половини XIX. ст., коли український селянин заселив уже чорноморські степи, й коли в батьківщині ставало йому за тісно, скасування ж кріпацтва (1861. р.) дало йому змогу свобідно мандрувати — він почав оселюватись на Підкавказзі. Цей селянин замінив це Підкавказзя в західній його частині на сутоукраїнську територію, зате східню кольонізували спільно українці й росіяни, й вона залишилась мішаною країною. З кінцем

XIX. ст. появляється остання хвиля української кольонізації, спрямована у степову частину Азії й на Далекий Схід.

Завдяки цим кольонізаційним хвилям український народ кілька разів ізбільшав свою територію. Із цієї причини українсько-російська границя часто невиразна, повна взаїмних півостровів і островів, невидглажена, а в східній частині Підкавказзя важко її взагалі визначити.

Іншим змінам підпадала українська територія на західньому пограниччі, на межі з польською етнографічною територією, далі — зі словацькою, румунською й мадярською. Під напором сусідів, що їх захищала перед кочевиками українська територія й український народ, ці народи могли спокійніше розвиватися, а то й навіть зазіхнути відтак на ослаблену в боротьбі зі степовиками українську землю. З густіше заселеної корінної Польщі напливали на українську територію, набігами татар опустошїлу, потоки кольоністів, через те українсько-польська границя пересунулася на схід, і крім цього пересіяли її польські острови. Цей польський кольонізаційний рух ішов головно на найбільш родючу частину нашої землі, на Поділля, обминаючи гори й лісову смугу Волині й Полісся. Наслідком цього руху в західній частині українських земель появляются численні польські острови. Цей кольонізаційний рух припинився був у тих частинах, що з упадком Польщі припали були Росії, з винятком Холмщини, але ж появлявся в Галичині, яка належала до Австрії, та в якій поляки від 1867. р. мали безпосередню владу у своїх руках. Менших утрат зазнали українці

впродовж віків на користь інших своїх західніх і південно-західніх сусідів: словаків, мадярів і румунів.

Теперішні границі української етнографічної території.

Південні границі. Південна границя України це єдина природна границя, — її творить Чорне й Озівське море від дельти Дунаю на заході до західніх узбіч Кавказу, на 44^о географічної ширини, на сході. Лише Кримський півострів у своїй південній частині лежить поза межами української території, бо слабу відносну більшість мають тут татари (на цілому півострові 25%, у етнографічній татарській частині 42,4%); правда, урядова статистика з 1926. р. виказує тут лише 10,8% українців, а 42,2% росіян, але ж повірити цим числам важко. Крим, що сусідує тільки з українською національною територією, набирал у XIX. і XX. ст. переселенців головно з України, тимто й не могли тут появилися більші числа росіян. На основі цієї самої урядової статистики з 1926. р., згідно з якою на Кримі найшлося лише 72.405 українців, число осіб, замешкалих на Криму, але ж народжених ув УСРР, доходить до 79.624, зате ж давній перепис із року 1897. виказував уже тут 64.703 українців.

На жаль, нам не під силу сказати, яке саме число українців живе на Кримі. Та немає сумніву, що Крим тепер країна мішана, де живуть три народи, а саме: українці, росіяни й татари. З цього огляду треба нам зачислити Крим до української мішаної території.

Українсько-румунська гряниця. На південному заході, на довжині поперх 800 км., тягнеться українсько-румунська гряниця. Починається вона в дельті Дунаю, що навіть на терені Добруджі частинно заселена нащадками запорозьких козаків. А далі українсько-румунська межа проходить через Басарабію, Буковину й Закарпаття. З Басарабії український є південно-східній кутик — а саме: велика частина повіту акерманського, невеличкі частини повітів ізмаїльського й бендерського, та північна частина — а саме: переважлива частина хотинського повіту й невеличкі частини сороцького. Етнографічна гряниця повна українських і румунських островів та півостровів. І в середній Басарабії зустрічається багато українських островів серед румунського населення. На терені Акерманщини протискаються між українську й румунську територію німецькі, болгарські, російські, а то й турецькі острови.

Гряниця української території проходить на північ від Ізмаїлу, Кілії, Чічми, Ескіполосу до озера Сасик, ізвідтіть іде вона в північному напрямі в сторону Дністра, здовж річок Кочильник і відтак Серету, на захід від Одеси аж до Раскавця над Дністром. Ізвідтіть ця гряниця переходить на лівий беріг Дністра і пробігає на терені Радянської України в віддалі від 10—25 км. від ріки, часом ізближаючись зовсім до Дністра, а часом, як коло Бендер, на басарабському боці творячи острови. Від Рибниці по Могилів Подільський — вона біжить, здебільша, здовж Дністра, відтіть гостро скручує на захід, уже на терені Хотинщини, й іде на південь від осель Секуряни—Бричани аж до

Пруту й далі здовж цієї річки або на північ від неї попри місцевости Липкани—Новоселиця, де й кінчиться гряниця на терені Басарабії (отже ж частини давньої Росії), а починається межа на терені Буковини, що до 1918. р. належала до Австро-Угорщини.

Іде ця гряниця дальше трохи на північ від Пруту аж під околицю міста Чернівців, що знаходяться вже на українській території, відтак творить у південно-східньому напрямку довгий і вузький півострів, який сягає аж околиць Сучави (довжина півострову 50 км., ширина 10 км.), повертає знову в околицю Чернівців і йде на південний захід і південь на схід від осель: Панка—Волоський Банилів — Фрасин — Арджел — Руська Молдавиця — Бряза — Кирлибаба. Як на Басарабії, так і на Буковині є багацько етнографічних островів по обох боках ірянци. Зате виразна українсько-румунська гряниця на півдні Карпат, на терені давньої Угорщини — через свій давній вік. Від Кирлибаби вона тягнеться здовж давньої ірянци Угорщини з одного, і Буковини й Галичини з другого боку. Ця друга — є тепер політичною гряницею між Польщею й Румунією. Від Будіївської гори українська етнографічна гряниця подається більше на південь і пробігає здовж річки Висової, відтак Тиси. А що здовж Тиси проходить і політична гряниця Чехословаччини («Підкарпатська Русь») й Румунії, то етнографічна українсько-румунська гряниця збігається з політичною гряницею Чехословаччини й Румунії. В кількох місцях етнографічна гряниця переходить на північний або південний беріг Тиси, й через те кілька

українських сіл залишається з румунського боку, зате кілька румунських залишається на терені Підкарпатської Руси.

Гряниця з мадярами. На південний схід від Севлюша кінчається етнографічна гряниця з румунами й починається коротка гряниця з мадярами на довжині 100 км. Вона пробігає на терені Підкарпатської Руси на південь від місцевостей: Севлюш—Мукачево—Ужгород. І тут багато островів із обох сторін цієї гряниці.

Українсько-словацьке погряниччя. Коло Ужгороду починається гряниця зі словаками, — вона пробігає на терені Словаччини. В останніх десятиліттях українці зазнали на цій території втрат на користь словаків, збереглися лише в горах і творять тут вузький, що більше на захід, то вужчий, пояс по обох сторонах вододільного хребта, і водночас політичної гряниці між Польщею й Чехословаччиною, перед війною між Галичиною й Угорщиною. Цей український півострів, замешканий українським гірським племям — лемками, відділює поляків від словаків і є переважливо останком далеко більшої української території, яка, через напір словаків від південного заходу й поляків від північного заходу, збереглася в горах. Про давніше, куди сильніше розміщення українців на Словаччині, свідчать численні українські острови серед словаків і приналежність численних словаків до гр.-кат. Церкви. Цей східній обряд є лише слідом їх колишньої української національності.

Українсько - словацька етнографічна межа пробігає на довжині не цілих 200 км. від Ужгороду,

в напрямі на північний захід до Сніни й Яблонки, відтіль на захід до Ганушівців над Топлею, відтак ізнову на північ аж до Зборова, де словацький елемент утискається далеко на північ здовж обнизу над рікою Топлею, далі йде знову на південь до Сабінова, потім увіходить у долину Ториски на північ, іде на південь до Ольшавиці й біля Липника доходить до гряниці Польщі, де й кінчиться гряниця зі словаками й починається межа з поляками.

На південь від описаної суцільної української території залишається багато українських островів — далеко менше залишається словацьких островів на українській території.

Українсько-польське погряниччя. Українсько-польська етнографічна гряниця, коли залишити на боці межу з росіянами, це — найдовша гряниця українського народу, має яких 660 км., з яких 140 км. припадає на гряницю на терені лемківського півострову, 140 км. на гряницю на терені останньої частини Галичини і 380 км. на терені Холмщини й Підляшшя. Українсько-польська етнографічна межа в Карпатах належить до найвиразніших меж узагалі і пробігає від Липника в напрямі з заходу на схід на південь від місцевостей: Північна—Грибів—Дукля—Риманів у околицю Сянока, відки прямує на північ більш-менш здовж ріки Сяну, біля осель: Сянік, Динів, Радимно, Ярослав, Синява, Ожанна, де покидає гряницю Галичини і входить у межі Холмщини, на терен колишньої російської імперії.

На захід від українсько-польської гряничної лінії мало українських островів, зате на українському етнографічному терені багато польських.

Українсько-польська етнографічна гряниця на терені Холмщини й Підляшшя пробігала ще кілька-десят років тому куди далше на захід, ніж тепер, проходила здовж ріки Вепр, відтак на Межиріччя до Дорогичина над Бугом. Тутешні українці були колись греко-католики. Та коли російський царський уряд насильно скасував церковну унію, то холмщаки »повернулись« на православіє тільки формально, і після толерантного указу 1905. р., через те, що унія в тодішній Росії не була дозволена, багато з них приняло римо-католицький обряд і згодом підпало польонізації. З цієї причини гряниця пересунулась на українську некористь. Крім цього, Холмщину пересіяно польськими островами, так що східня Холмщина й Підляшшя мають тепер у більшости польську людність. Ледви яких 10 громад над Бугом і біля Тарногороду є в більшости українські, в інших українці творять меншину, хоч і доволі сильну. Таким чином, гряниця суцільної української етнографічної території пробігає тепер, покинувши Галичину, здовж її північних меж, відтак аж над Бугом. Східню Холмщину й Підляшшя можемо зачислити лише до мішаної української території. Західня гряниця цієї мішаної території пробігає біля осель: Тишівці, Войславичі, Павлів, Вільховець, Опілля, Пішац, Янів над Бугом, відтак здовж Бугу по Дорогичин, а далі через Боцьки до Лісної над Нарвою, де кінчиться західня межа з поляками й починається північна з білорусинами.

Гряниця з білорусинами. Етнографічну північну гряницю України або білорусько-українську мережу повести на підставі статистики годі. Росій-

ська царська статистика з 1897. р., большевицька з 1926. р. й польська з 1921. р. визначають великі простори Підляшшя й Полісся білоруськими, хоч усі мовознавці й етнографи згідно визнають їх за українські; польський перепис із 1931. р. визначає рідну мову людности Полісся як »тутешню«. Докладно розмежувати обидві нації — важко, бо на просторі Полісся виступають широкі смуги перехідних українсько-білоруських говорів, а національна свідомість мешканців тут дуже низька. Урядовці, що переводили списи, визначували грядницю між обидвома націями за грядницею колишніх російських губерній і зачислявали українську частину колишньої мінської губернії, яку замешкують переважно білорусини, теж до білоруської. Про вартість урядових статистик свідчить факт, що в теперішніх повітах: берестейському, кобринському й дорогичинському російський спис визнав населення за українське, а польський із 1921. р. за виключно білоруське. Серед таких обставин єдину наукову вартість можуть мати досліді вчених мовознавців, таких, як Ріттіх, Карський, Іван Зілинський. На основі їх дослідів білорусько-українська грядниця проходить здовж Нарви, попри Пружани, Картуську Березу, Вігонівське Озеро, Люсин, Турів і далі на схід здовж Прип'яті до Дніпра, а відтак Дніпром угору до Лоева.

На схід ізвідтіль, на терені теперішньої брянської губернії, що входить у склад західнього краю Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки (РОФСР), й на терені колишньої чернігівської губернії визначити межу важко. Важко визначити й національну приналежність чоти-

рьох північних повітів колишньої чернігівської губернії. Перед списом із 1897. р. уважали їх за українські, спис із 1897. р. визнає їх за російські й білоруські, спис із р. 1926. — за чисто російські зі слабою примішкою українців, а мапа національностей, видана російською Академією Наук у 1927. р., визнає їх частинно за українські. Хоча статистика ці повіти позначає за російські, то в дійсности сперечатись можна тільки за те, чи вони білоруські, чи українські. А цей спір досі ще не вирішений, і коли мати на увазі говори цих повітів, то вони мають бути білоруські, але ж із огляду на приналежність їх колись до української губернії, а ще давніше до української козацької держави — тому, що тут від XVII. ст. поселилось було кілька тисяч українських козаків (стародубський полк) — свідомість населення, здається, тут українська.

Приналежности цього простору ми остаточно не вирішуємо й визначаємо для української території дві грانیці: одну без чотирьох повітів, яка проходить так, як сучасна північна границя УСРР на Добрянку, Семенівку, Новгородське, і другу, що обіймає спірний терен аж по Мглин на північ.

Границя з росіянами. Коло Мглина кінчається білоруський терен і починається російський. Це найдовша й найважливіша границя України, бо тягнеться майже 2.000 км. Границя ця частинно молода, бо є вислідом спільної кольонізації деяких просторів обома націями, тимто вона невиразна. Складається вона з трьох відтинків: північного, східнього й підкавказького. Північний відтинок найдовший, пробігає спершу, згідно з границею УСРР, на просторі від Середньої Буди аж на південь від

Рильська, відтак протинає Курську й Воронізьку область у рівнобіжниковому напрямі аж по Новохоперське за Доном на північ від місцевостей: Суджа, Острогозьке, Бутурлинівка, Новохоперське. У східній частині, на терені Вороніжчини, згадана гряниця пробігає дуже виразно, в західній, на терені Курщини, широко виступає помішана смуга, головню біля Білгороду, де появляється російський півострів.

Коло Новохоперського російсько-українська гряниця гостро скручує на південь. Спершу вона біжить здовж східньої гряниці Вороніжчини та Сталінградської області, відтак на терені Озівсько-Чорноморського Краю, а саме на терені, який перед війною належав до країни Донського війська. На основі дослідів давніших і найновіших мовознавців, мовна гряниця обох націй приходить трохи далі на схід, ніж за вислідами спису, — а саме: на Маніну, Ст. Мілову, Мешків, Астахів, Манькову, Морозівське, звідти йде далеко на захід аж по Луганське вузький російський півострів, відтак іде на Каменське, Шахти, Ростів, де гряниця завертає різько на схід. Таким чином, здовж Дону виступає великий російський півострів, що сягає включно по Ростів і відділює суцільну Україну від українського й українсько-російського Підкавказзя. Одначе цей півострів є лише в північній частині чисторосійською територією; в південній — замешкують його донські козаки й селяни, а їх мова перехідна — між мовою українською й російською.

Південна гряниця згаданого російського півострову творить третій і останній відтинок українсько-російської гряниці. Вона біжить від Ростова

до Орлівки над Сальом, через Батайське й Балабанське, відтак здовж Салю через Крилів по Обільну, де кінчається гряниця з росіянами й починається гряниця з калмиками. Лише в західній частині, на терені Кубані, є це гряниця між чисто-українською й російською територією; у східній частині це гряниця між чисто російською територією на півночі й мішаною російсько-українською на півдні. На основі теперішніх джерел ми не маємо змоги відділити тут одну від одної обидві національні області, і, здається, є це річ узагалі неможлива, бо східне Півкавказзя — це спільний терен російської й української кольонізації. Тимто тут треба б вирізнити дві межі української території — мінімальну й максимальну. Перша обіймає лише західне Підкавказзя — суцільну українську територію, друга й мішану.

Мінімальна межа йде від Ростова на південний схід через Новобатійське до Мечетинської, відтак звертає на південь і через Тихоріцьке, Ладовське доходить до річки Кубані. На лівому південному березі Кубані тягнеться довгий і вузький острів черкесів, потім східня межа суцільної української території йде далі на південь через східню Кубанщину, входить на головний хребет Кавказу, пробігає трохи здовж нього на захід, завертає знову на південь, протинає Чорноморщину й біля Джубби доходить до Чорного моря.

Південно-східня межа. На схід від цієї суцільної української території простягається скрізь мішана смуга. Межі цієї мішаної території такі: північну межу, що відділює її від чисто російської території, знаємо; коло Обільної гряниця звертає

гостро на південь, й починається межа з калмиками й татарами Дагестану; вона біжить так, як гряниця Північно-Кавказького Краю — з одного боку, й Калмицької й Дагестанської Автономної Республіки — з другого, при чому загортає малесенький шматок калмицької території; по ріку Манич українсько-калмицька межа біжить на західних узбіччях гір Єргені, відтак завертає на схід здовж Манича, ще далі на схід, і доходить до Куми біля Величавого; тут кінчається гряниця з калмиками й починається межа з Дагестаном — вона біжить прямо на південь і доходить до Кури. На цьому відтинку між Кумою й Тереком межа України сягає найдалі на схід і, як міркує Степан Рудницький, доходить навіть до Каспійського моря. Цікаво, що українсько - калмицька й українсько - дагестанська межа — це водночас важлива природна гряниця, а саме — гряниця степів, придатних іще для хліборобської культури, і пустель, зайятих тепер, як і давніше, кочевими народами.

Південна гряниця мішаної території — це межа з численними дрібними племенами кавказьких верховинців. Іде вона здовж Тереку й Малки, відтак на південь від осель: Кисловодськ, Баталпашинськ, Псебайськ, завертає на південний захід, протинає Кавказ і коло Адлера доходить до берега Чорного моря.

Гряниця українців із калмиками має понад 300 км. довжини, з Дагестаном — 250 км., з кавказькими народами — понад 500 км.

ВЕЛИЧИНА УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ.

В означених нами гряницях українська етнографічна територія, враз із чотирьома чернігівськими повітами, із мішаною частиною Підкавказзя й мішаною частиною Холмщини та Підляшшя займала з днем 1. січня 1933. р. 939.200 км² з 53,612.000 людей, а без цих двох територій 727.000 км² з 47,657.000 населення.

З української території належало перед війною 75.500 км² до Австро-Угорщини, решта ж — до Росії. По війні, після короткої доби політичної незалежності в роках 1917.—1920., українські землі найшлися в рямках ССРР, Польщі, Румунії й Чехословаччини. Вся ця територія розділена тепер ось як:

Українські землі	Простір у 1000 км ²	в % цілої те- риторії да- ної держави	населення в тисячах	в % цілого населення держав
в ССРР . .	575·2 (776·1)	2·7% (3·5)	36.985(42.342)	23·0 (26·4)
в Польщі . .	122·0 (130·6)	31·4(33·6)	8.668(9.266)	26·6 (28·4)
в Румунії . .	17·6	6·0%	1258	6·8%
в Чехослов. .	14·9	10·6%	746	5%

Українська етнографічна територія займає лише невеличкий відсоток у порівнянні з великою територією ССРР, 6% у порівнянні з Румунією, $\frac{1}{10}$ в порівнянні з Чехословаччиною, але ж у Польщі українська етнографічна територія займає третину простору цілої Польщі. Куди більша вага укр. території в ССРР щодо числа населення, і то тому, що Україна густо заселена, — населення української частини ССРР творить чвертину цілого населення ССРР, ще більший відсоток творить населення української частини під Польщею супроти Польщі, менше значіння має українська територія щодо числа населення в Румунії й Чехословаччині.

Українська етнографічна територія більша від території якоїнебудь європейської держави, чи європейського народу, крім ССРР. На цій території живе також більше людей, ніж на території якоїнебудь європейської держави, з винятком Німеччини.

III.

РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ.

Густота населення.

Пересічно на 1 км² етнографічної України припадає у вужчих гряницях 65,6, у ширших — 57,1 людей. Густота населення цієї землі зближається найбільше до густоти поодиноких балканських держав і Румунії, хоч і трохи вища від них, а куди вища від густоти скандинавських і надбалтійських країн, та Білоруси й Росії — зате вона нижча від країв середньої й західної Європи.

Населення українських земель розкладене нерівномірно. Тут можна вирізнити щодо густоти населення такі великі пояси: 1. північний або Полісся, 2. середній лісостепу і 3. південний — степовий і крім цього, 4. гори, а саме Карпати, Кавказ і Крим із їх підгір'ям. Найгустіше заселена середня смуга етнографічної України, що тягнеться від українсько-польської гряниці — Сяноком і Холмом аж до української Курщини на сході. Північна гряниця цієї смуги йде через міста: Грубешів — Луцьк — Рівне — Житомир — Київ — Ніжень — Глухів і далі переходить на російську територію через Ананіїв — Зіновіївське [Ялисавет,

від кінця ж 1934. р. — Кірове] — Кремінчук — Ко-
 стянтиноград — Чугуїв — Острогозьке.

Пересічна густота цієї смуги дає 90 людей на 1 км², та у східньому напрямку вона меншає: в частині, що найшлася під Польщею, виявляє — 99, на Правобережжі — 88, на Лівобережжі — 82. Хоч осередня смуга займає лише 28% простору України (в її максимальних гряницях), то на цьому просторі скупчується половина її населення. Місцями густота населення підноситься сильно понад 100 людей на 1 км². Коли взяти під увагу те, що населення середньої смуги України на 80% сільське й живе майже виключно з хліборобства, то виходить, що середня Україна належить до найгустіше заселених територій Європи. Можна навіть сказати, що ніде в Європі не подибати нам другої території, щодо густоти населення такої великої.

Де ж причина такої значної густоти? Є це терен найродючішого ґрунту Європи, а саме — чорнозему, а щодо ростинности, то це — район лісостепу, який від віків замінено на ріллю. Саме завдяки родючости землі й могло тут так сильно скупчитися населення. У звязку з давнішим населенням заходу густота тут куди більша, аніж на сході. Країни з трохи гіршими ґрунтами, такі, як Волинь, мають і рідше населення.

Північна етнографічна Україна має середню густоту — 44 людей на 1 км², отже рівно удвоє меншу від середньої смуги. Причина цьому — відмінні фізіографічні умови, а саме це є смуга вкрита ґрунтами льодовикового походження, пісками й глинами, часто сильно забагнена. Водночас є це найбільш, окрім гір, лісистий терен України.

Густота населення хитається між 20 й 70 людей у залежності від роду ґрунту. У східній частині, головню на схід від Дніпра, — в частині, що найменше забагнена, густота населення розмірно велика. І так, колишня конотіпська округа має густоту 68, глухівська — 56, чернігівська — 52, волинська, що має частинно чорноземний ґрунт, має розмірно високу густоту, бо — 71. Дуже рідко заселене Полісся наслідком сильного забагнення. Тут густота доходить на великих просторах ледви до 10—25, а то й менше. Середня густота населення українського Полісся разом із північною Волинню на терені Польщі має 33, на терені Білоруси — 29, а коростенська округа на УСРР має густоту 39.

Подібну середню й низьку густоту має південна, степова частина України. Середня густота цієї смуги виявляє 50, а коли відділити промисловий Донецький район лише — 40. На терені УСРР поодинокі степові округи мають густоту від 32, до 72, Крим лише 28, без міст навіть 15, а українська частина Донщини — 32. Середня й низька густота південної України спричинена природними й історичними умовами.

Переважна частина степів, з вийнятком кримських і херсонських, має чорноземний ґрунт, кількість опадів знижується вже до 400, а то й до 300 мм, а це некорисно впливає на хліборобство й посередньо й на густоту населення. Друга причина слабкої густоти степів це їх пізнє заселення, — від кінця XVIII. ст. Кольонізаційні процеси не встигли ще вирівняти різниць між давніш заселеним простором і не зайнятими довший час людиною сте-

пами. Ще й тепер давня південна границя Польщі й Московщини — з одного боку, й території татар є різько зазначеною границею двох ступнів різних густот. У районі Донбасу густота населення, завдяки індустріялізації, підросла дуже сильно, й тут витворився великий острів густоти від 60—150 людей на 1 км².

Трохи відмінні відносини густоти бачимо на Кавказі й на Підкавказзі. Цілу цю країну почали кольтонізувати аж із кінцем XVIII. ст., — густота населення залежна тут від природних умов. Смуга гір дуже рідко заселена (5—10), зате підгір'я, з його родючим, чорноземним ґрунтом та багатством повітряних опадів, заселене розмірно густо (40—60, а то й 60—80). Та в міру того, як далі відходимо від гір, бачимо, що рівномірно зі зменшенням кількості опадів, меншає теж і густота населення (10—40 людей на 1 км²).

Кримські гори мають більше вогкості, на їх південних узбіччях виступає середземноморське підсоння, й завдяки цьому вони не лише не є рідко заселені, але й мають багато більшу густоту, ніж степи, що сусідують із ними на півночі. Карпати, завдяки своїй лагідности, заселені розмірно густо (44), та все ж куди рідше, коли прирівняти нижчі простори, що прилягають до них.

А так узагалі українські землі, це густо заселена, а то й перенаселена територія, коли брати на увагу недостачу більшої промисловости, середній обріб землі й пізнє заселення деяких частин України.

Міська людність.

Хліборобська країна зі слабо розвинутою промисловістю й торгівлею має мало міст і невеликий відсоток міського населення. По українських містах живе ледви 21% людности. Є це один із найнижчих відсотків ув Європі. Також низький відсоток населення живе по великих містах, себто таких, що мають більше ніж 100.000 мешканців. На українських землях живе в містах лише 7,3% населення. Для порівняння даємо дані з інших країв:

Англія	39,8%
Німеччина	30,3%
Італія	17,4%
Франція	15,7%
Польща	10,5%
Чехословаччина	10,0%
СССР	8,9%
Румунія	5,0%

В 1933. р. на українській етнографічній території було 15 міст із населенням понад 100.000, а саме:

Харків	654	тисяч
Київ	539	"
Одеса	497	"
Дніпропетровське	319	"
Львів	316	"
Сталіне	287	"
Краснодар	219	"
Запорожжя	192	"
Маріупіль	153	"
Таганріг	149	"

Миколаїв	141	тисяч
Луганське	119	"
Каменське	115	"
Чернівці	111	"

Міста українських земель це до деякої міри давні адміністративно - торговельні осередки, почасти — недавно повсталі осередки великої промисловости й торгівлі. Вони зібрані в кілька характеристичних груп і ліній.

Перша така лінія міст лежить на грانیці північної й середньої України, й тут, на грانیці лісу й лісостепу, появилась віддавна виміна природних багатств обох країн, тут розвинувся й ряд важних, старих міст, як: Холм, Грубешів, Луцьк, Рівне, Житомир, Ніжень, Конотип і передусім головне місто України — Київ. У цих містах живе 10% міського населення українських земель.

Друга лінія скупчення українських міст це міста над берегом моря, міста, що повстали частинно аж із кінцем XVIII. ст., коли Росія сперлася об Чорне море, частинно — це старі турецькі й татарські міста такі, як: Акерман і городи Криму. До групи цих міст належить найбільше перед війною місто України — Одеса, далі Акерман, Миколаїв, Херсон, Бердянське, Маріупіль, Таганріг, Озів, Новоросійське, Севастопіль, Ялта й інші. Ці міста є точкою виходу не тільки для України, але й для цілої Східної Європи. То й не диво, що кримський півострів, положений серед моря, має найвищий відсоток міського населення з цілої України, а саме — 42%. На березі моря живе 12% міського населення України.

Третє скупчення міст на Україні припадає на вуглевий Донецький басейн. Є це нові міста, що сильно ростуть останніми роками по війні. Інші скупчення міст слабші: дві такі лінії знаходяться на гряниці Карпат і Підгір'я — і від півночі, і від півдня, третя — на північній гряниці Кавказу, четверта — на гряниці подільської височини й Волині, п'яту — творить Харків із околицею. В цих трьох великих і п'ятох дрібних скупченнях живе більше, ніж половина міського населення України. Інші міста порозкидані пропорціонально до густоти населення. Найбільш міської людности живе у промислових частинах України, як у Донеччині та Дніпропетровщині, в надморських округах (16—52%), особливо на Криму (42%). Найменше міст виказує північно-східній кут України (у Старобільській окрузі живе по містах 3% всієї людности), та переважна частина Правобережжя, положена вбік від важливіших шляхів.

IV.

РУХ НАСЕЛЕННЯ.

Число населення українських земель скоро змінюється, і то через великий дійсний, а ще вищий — природний приріст населення. Родючість на Україні доходить до найвищих чисел у Європі, хоч тут і смертність висока, — перевага народин над смертністю, або природний приріст, теж дуже велика — таксамо одна з найвищих у Європі. Видко це з чисел, що, правда, торкаються не цілої української території, але переважливої її частини, а саме УСРР.

На 100 мешканців припадало
 народин: смертей: природний
 приріст:

1891.—1900.	49,1	29,9	19,2
1901.—1910.	44,6	26,4	18,2
1911.—1913.	42,9	22,9	20
1924.—1928.	41,1	17,9	23,2

Зчасом зменшується, як воно буває скрізь, число й народин і смертей, одначе спад смертності сильніший від спаду народин, тимто і приріст більшає. Вийнятком були роки війни. Природний приріст міст нижчий від приросту сіл (у рр. 1924.—

1928. приріст сіл — 24,5, міст — 17,6), а що села мають куди більший відсоток українців, ніж міста, то й відсоток українців шляхом більшого природного приросту збільшується, зате відсоток національних меншин, що живуть у великій мірі по містах, а саме жидів, росіян — ізменшується. Для різних частин наших земель природний приріст людности на 1000 мешканців і на р. 1927. такий:

	народин	смертей	природний приріст
УСРР.	40,3	17,8	22,5
Північн. Кавказ	42,7	17,1	25,6
Крим	44,7	18,4	26,8
Галичина	31,8	20,3	11,5
Волинь, Полісся	37,4	17,7	19,4
Підкарпатська Русь	39,4	23,3	16,1

Найвищий природний приріст бачимо на просторах іще слабо заселених, таких, що ще й тепер є тереном припливу населення в силі віку, отже ж — найбільше плодючого; найнижчий — у перенаселеній Галичині, де виступає найвища смертність із усіх українських земель наслідком дуже низького економічного стану. Природний приріст українського населення вищий від жидівського й російського через те, що це останнє населення — міське. Але ж у Галичині природний приріст українського населення трохи нижчий через більшу смертність серед українців, ніж серед поляків, які живуть у кращих умовах.

Не цілий природний приріст українського населення залишається на рідній землі. Аграрне перенаселення України, з одного боку, і слабкий хист

поселятися в містах, опанованих чужим елементом, із другого — був причиною сильного еміграційного руху українського хлібороба. З українських земель, що перед війною належали до Австро-Угорщини, цей рух прямував до Америки, а саме до Зєдинених Держав Північної Америки й Канади, в меншій мірі — до Бразилії. Рух цей охопив був ці землі перед війною так сильно, що більше ніж половина природного приросту населення емігрувала, а з деяких гірських околиць, н. пр., із Лемківщини емігрував майже весь природний приріст. Світова війна припинила цей стихійний рух за океан за хлібом, по війні він відновився, хоча внаслідок еміграційних обмежень він є вже не такий сильний і спрямовується головню до Канади, Бразилії й Аргентини. Еміграція слабо охопила північно-західні землі, сильніше — Закарпаття, найсильніше ж Галичину, де охоплювала $\frac{1}{4}$ до $\frac{1}{3}$ природного приросту. Від 1931. р. еміграція з західніх українських земель майже зовсім припиналась.

З українських земель, що перед війною входили у склад Росії, ціла майже еміграція зверталася на схід, на вільні хліборобські простори Азії. Протягом XIX. ст. еміграція українського селянина з Наддніпрянщини прямувала на вільні землі степової України і Криму, відтак на Кавказ, та з кінцем XIX. ст. звернулася виключно майже за Урал, до Азії. З території теперішньої УСРР ви-емігрувало в рр.:

1891.—1900.	357.000	людей
1901.—1910.	1,197.000	„
1911.—1914.	420.000	„
разом кругло	2,000.000	людей.

Пересічно в цих трьох періодах часу емігрувало 1,72%, 4,84% й 3,49% цілого населення, або 9%, 27% і 18% природного приросту. Війна й революція пригальмували цей рух, а проте він по десятиох роках відновився й за три роки 1924.—27. виемігрувало з УСРР 173.000 людей, або за той час — 8,5% цілого природного приросту, а за пляном п'ятилітки влада ССРСР мала виселити з України в п'ятиох роках до мільйона людей, головню з перенаселеного Правобережжя. Нічого дивного, що, наслідком цієї еміграції, спис із 1926. р: виказав 1,800.000 осіб, які хоч народились на Радянській Україні, але ж виемігрували з неї й у день спису жили в інших частинах ССРСР; 53% із них жило в азійській частині Радянського Союзу.

Але ж уводночас припливає на Україну зпоза неї чужа людність. Спис виказує аж 941.000 осіб, замешкалих на УСРР, але ж народжених поза її межами — з того по містах живе аж 70%. Це переважно російське населення, що поселилось по містах, особливо ж у промислових районах — донецькому та дніпрянському. Як на західніх землях, які не могли вижити українського хлібороба, й він емігрував за море, але ж уводночас тут находили пригоже місце поляки з західньої Галичини, що поселювалися по містах — так на Наддніпрянщині поселювалися по містах чужинці, а український хлібороб ішов шукати кращої долі у глибині Азії. Це дуже погано, що наша людність за мало шукала праці по містах, у промисловости, й кидала рідний край, замість поселюватися по містах рідної землі. Через те ми не могли зукраїнізувати міст, а наш національний стан посідання тут

навіть ізменшувався. Час світової війни й революції відбився цілком відємно на прирості населення, — скрізь зазначився сильніший його убуток. Найбільших утрат зазнали північно-західні землі, бо російська армія, відступаючи, потягла зі собою з Холмщини, Волині й Полісся кількасот тисяч населення у глибину Росії, і це населення, і то далеко не все, щойно пізніше, в рр. 1919.—1924. повернулося в рідні сторони.

На цій таблиці подаємо зміни населення в різних частинах наших земель у часі 1900.—1914.—1931.:

а) Стан людности в рр. 1914., 1920. і 1931., коли приймемо число людности на рік 1900. на 1000:

рік	УСРР	Галичина	Півн.-зах. землі	Закарпаття	Буковина
1900	1000	1000	1000	1000	1000
1914	1258	1139	1258	1203	1117
1920	1136	1005	773	1155	?
1931	1144*)	1151	1133	1410	1130

б) Пересічний річний приріст на 1000 мешканців:

	УСРР	Галичина	Півн.-зах. землі	Закарпаття	Буковина
1900.—1914.	+16	+10	+16	+13	+8
1914.—1920.	—17	—21	—79	—7	?
1920.—1931.	+22	+14	+34	+20	?

*) В тому Полісся 1368, Правобережжя — 1292, Лівобережжя — 1502, Дніпропетровський район 1823, Гірничий район — 2890, Степ — 1412.

З цієї таблички видно, що, не вважаючи на еміграцію, всі наші землі перед війною виявляли значний дійсний приріст населення завдяки сильному природному приростові. У прирості населення різних частин української етнографічної території не було перед війною дуже сильних різниць; найбільший приріст виказали рідше заселені простори України, а саме — степ; середній приріст бачимо — на Поліссі; найменший — у найгустіше заселеному лісостепу. Рівночасно, у зв'язку з розвитком промисловости на південному сході України, Донеччина й Катеринославщина мають сильний приріст. На заході сильнішим приростом позначались Карпати й Підкарпаття, найслабше — густо заселене й позбавлене промисловости Поділля. Міська людність приростала на всіх українських землях скорше, ніж сільська.

За війни і в часі революції на сході Європи Україна була тереном воєн більше, аніж який інший край тої території, тимто вона зазнала таких сильних утрат. Населення УСРР за 1914.—1920. р. зменшилося з 27,8 мільйонів на 25,1 м., себто на 10%, населення Галичини за час 1914.—1921. рр. зменшилося, у світлі — не дуже зрештою півної — урядової статистики, на 13%, а північно-західних земель аж на — 47%! Ці втрати доторкнулися на західньо-українських землях переважно сільського населення, на УСРР голод винищив куди більше міста. Повоєнні часи принесли українським землям іще більший приріст людности, ніж перед війною, й то внаслідок трохи більшого природного приросту і зменшення еміграції. В часі 1920. до 1930. приросло населення на УСРР пересічно на 2,2% річно, в 1897.—1914. рр. він досягнув

лише 1,6%. Приріст Галичини для рр. 1900.—1910. та 1921.—1931. був пересічно 1,3% і 2,0%. Найбільший приріст мали північно-західні землі, і то — через поворот воєнних виселенців.

Ціла Галичина, крім гір, Правобережжя й Полісся в межах УСРР мають невеликий приріст, мало що вищий приріст мають степи й Лівобережжя, крім Харківщини, зате великий має — промисловий наддніпрянський район, а ще вищий — донецький. За час 1914.—1927. рр. Донеччина приросла на 14%, — приріст для України виказує лише 3% — а в часі 1927.—1931. рр. приріст гірничих округ виявляє 44%, дніпрянського промислового району — 21%, за той самий час приріст цілої УСРР має всього 9%. Міста України виказують сильний зріст, головню у промислових районах. На УСРР за 1920.—1931. рр. населення міст приросло на — 34,6%, сіл — на 20,8%.

На західніх землях після війни населення міст не зростає сильніше, як населення сіл; в часі 1921.—1931. в містах приросло воно на 22,2%, у селах — на 21,2%.

Цей корисний розвиток людности на українських землях ССРР припинився зовсім останніми роками через переведення большевиками колективізації села. Заведення спільної господарки і введення сільських машин (тракторів) стало причиною безробіття селян і еміграції їх до міст, де вони находили для себе працю у промислових підприємствах. Через те приріст людности по селах припинився, а від 1929. р. села виказують навіть спад людности, зате сильний приріст населення бачимо в містах. Насильна колективізація й відбирання збіжжя від селян стали причиною голоду

в 1932. р., і цей стан спаду числа людности тягнеться, ймовірно, й досі. Цей спад людности на Україні признають навіть большевицькі урядові статистики, бо за ними, як видно з наведеної нижче таблички, пересічно річно приростало людности в УСРР на 1000 осіб:

за роки	вся людність	міська	сільська
1927.—1928.	+20	+ 41	+16
1929.—1930.	+18	+101	— 2
1931.	+ 4,5	+ 38	+ 6,5

З цих чисел видно, що перед колективізацією був дуже сильний приріст людности не лише по містах, але й по селах, у перших роках колективізації збільшується приріст міст, зате сільська людність виказує вже спад, але в цілій УСРР є ще слабкий приріст людности. Нарешті в 1931.—1932. р. — і спад сільської людности вже сильний, і рівночасно зменшується темпо приросту населення міст — так, що приріст усієї людности вже дуже слабкий, а за 1932. р. зменшилося вже число людности УСРР на 159 тисяч!

V. УКРАЇНЦІ В РІЗНИХ ДЕРЖАВАХ.

Українські землі в ССРР¹⁾.

Найбільша частина української території й найбільший відсоток українського населення знаходиться під теперішню пору в ССРР. Українська суцільна територія в ССРР творить 83% усієї української території, її населення творить 79% етнографічної території, а в межах ССРР — живе щонайменше 79% усіх українців.

Українська етнографічна територія

¹⁾ Для орієнтації читача подаємо коротенько, на які адміністраційні одиниці діляться українські землі в ССРР. Перед війною ділилися вони, — як ми знаємо, як і в цілій Росії — на губернії. Большевики замінили цей поділ на округи, — одиниці далеко менші від давніх губерній. Тому що в 1926. р., себто в часі перепису людности, був іще поділ на округи, будемо нераз подавати національні відносини за цими округами. УСРР ділилася тоді на 41 округу. Під теперішню пору цілий ССРР поділений на цілий ряд «областей». І так, УСРР ділиться на 8 таких областей, а саме: винницьку, дніпропетровську, донецьку, київську, одеську, харківську, чернігівську й на Молдавську Автономну Республіку. В межах РСФСР виступає суцільна або й мішана українська територія в таких областях: західня (головне місто — Смоленськ), курська, воронізька, Озівсько-Чорноморський Край (головне місто — Ростов) і Північно-Кавказький Край (головне місто — Пятигорськ).

в ССРР багато більша від УСРР. Радянську Україну можна вважати лише череном України, до якого належать іще сумежні українські землі. Лише над частиною Дніпра кордон УСРР є водночас гряницею етнографічної України, а на північному сході на двох відтинках гряниця УСРР й РСФСР збігається з українсько-російською етнографічною межею, раз — на північному сході коло Путивля й Рильська, і другий раз — у частині Донецької заглибини. Таким чином українська територія, крім УСРР, обіймає південну частину Білоруси, південну частину західньої курської й воронізької області, Крим та майже цілий Озівсько-Чорноморський і Північно-Кавказький Край, з якого південно-східня частина є мішаною українсько-російською країною.

Ц і л а У С Р Р творить суцільну українську територію, українці творять тут 80% цілого, а 87.4% сільського населення. Національні меншини творять лише острови серед українського моря.

Пізніше обговоримо докладніше розміщення українців і національних меншин для цілої етнографічної української території, а тепер перейдемо до характеристики сумежних, погряничних українських земель, положених на території РСФСР, і в дрібній мірі й у БСРР.

У к р а ї н с ь к а частина Білоруси обіймає чотири райони, з цього два частинно. Ця територія має 6.400 км² простору, тобто захоплює 6% БСРР з 139.000 населення, що творять 3% населення Білоруси. Правда, статистика нараховує на цій території українців лише 14.000, але ж насправді мова людности цих районів українська, й за українське треба вважати все те населення,

визнане на основі перепису білоруським. Тоді й одержимо такі відсотки населення:

українців	88.5%
поляків	4.9 „
жидів	4.3 „
росіян	1.8 „

Справа національної приналежності чотирьох північних повітів давньої Чернигівщини, тепер «Західньої області» з містами: Клинці, Новозибків, Стародуб і Почеп, як знаємо, не вирішена. У світлі перепису з 1897. р. тут живуть самі росіяни, які клином втискаються між українців і білорусів; у світлі перепису з 1926. р. цей клин іще більше продовжився на терен Гомельщини, й на терені згаданих чотирьох районів зареєстровано 124.000 українців, які творять 14.1% населення. Найбільш українського населення знаходиться на Стародубщині, бо — 21%. Ми не вирішуємо остаточно національної приналежності цієї території й зачисляємо її до максимальної української території.

Третьою з черги пограничною українською територією є Курщина й Вороніжчина. Вони діляться на північну — російську частину й південну — українську. Гляючи української й російської частини на Вороніжчині ясніші, ніж у Курщині. Ця остання має багацько російських островів і півостровів, головню — коло міста Білгороду. Сталося це наслідком спільної кольонізації цих теренів — українцями й росіянами. Українська Курщина обіймає цілий давній грайворонський повіт і частини колишнього рильського, лівського, білгородського й старооскільського. В усіх цих ко-

лишніх повітах українці мають невелику перевагу над росіянами. Українська Вороніжчина обіймає в цілості колишні повіти: валуйський, росошський, богучарський і частини острогозького, новохоперського й бобровського. Скрізь тут українці творять більшість, яка в росошському повіті доходить до 90%. За межами суцільної української території живе в Курщині 155.000, в Вороніжчині 66.000 українців.

Між Вороніжчиною й Підкавказзям межа етнографічної української території проходить через Донщину, що перед війною творила «Область війська Донського», а тепер творить північну частину Озівсько-Чорноморського Краю й вилучена в окрему донецьку округу. Донщина розпадається на три частини: західню — що сусідує з УСРР й заселена українцями; середню — яка творить російський півострів, що сягає аж під Ростов над Доном і вбивається клином між суцільну українську територію; південну — що межує з Підкавказзям і є українська.

З огляду на територіяльне розміщення українців національні відносини тієї частини Донщини, що межує з УСРР, зясуємо зокрема, й її назвемо коротко українською Донщиною.

Українська Донщина з головним містом Таганріг і Міллерове — займає простір 23.900 км² із 778.000 населення в 1926. р. У світлі статистики з 1926. р. тільки західня частина цього простору є українська, східня ж — російська. Але ж і давніші й нові мовознавчі досліді зазначають далеко більшу територію як українську. У світлі урядової статистики українська частина

Донщини має 14.600 км² із 509.000 мешканців, із них:

українців		79.8%
росіян		15.9 „
німців		2 „
жидів		0.5 „

Зате ж мовознавчі досліді, яких і ми придержуватимемось, кажуть, що українська Донщина має 23.900 км² із 778.000 мешканців, із них — 76.5% українців, 20.4% росіян.

Національне обличчя Північного Підкавказзя ще остаточно не оформоване внаслідок того, що й досі не перевелася тут кольонізація, головно у східній частині. Лише західня частина, а саме переважна частина давньої Кубанщини й Чорноморщини, що входить тепер у склад Озівсько-Чорноморського Краю, має виразне національне українське обличчя, й лише ця частина густіше заселена завдяки старшій кольонізації, що почалася з кінцем XVIII. ст.; ця частина обіймала під кінець 1932. р. простір 55.800 км² із 2,060.000 мешканців. Склад населення під національним оглядом такий:

українців		63.8% (у селах 68.4%)
росіян		28.2 „

а дрібні відсотки припадають на німців, греків, вірмен і інших. Імовірно, ці відносини в дійсности корисніші для українців.

Східню частину Підкавказзя кольонізували рівночасно — українці й росіяни. Хвиля української кольонізації йшла з заходу, російської — з центральної чорноземної російської те-

риторії. Кольонізація триває далі, й щойно майбутність покаже, котра нація закріпиться на східньому Підкавказзі — українська, чи російська. Правда, офіційальна статистика дає у східній частині Підкавказзя перевагу росіянам, але ж статистика для цього простору залишає багацько сумнівів, і навіть у світлі урядової статистики північні степові райони виказують абсолютну українську більшість і відтинають підгірські райони, замешкані більш росіянами. Цікаво, що саме ці північні райони, колишніх округ сальської й терської, скольонізувались переважно щойно у ХХ. ст., бо ще за переписом із 1897. р. це були землі слабо заселені козаками-калмиками. З винятком цього північного поясу розміщення українців і росіян хаотичне. Мішана частина Підкавказзя обіймає східню частину Озівсько-Чорноморського Краю та цілий Північно-Кавказький Край без Автономної Дагестанської Республіки та без автономних областей заселених кавказькими верховинцями. Ця мішана територія займає простір 143.600 км² із 3,638.000 населення, що його відсотковий склад у світлі статистики з 1926. р. такий:

українці		33.4%
росіяни		57.3 „
вірмени		2.7 „
німці		1.6 „
кавказькі верховинці		1.4 „
калмики		0.9 „
греки		0.5 „
інші		1.8 „

Останньою мережною країною етнографічної України є К р и м. Про його етнографічні від-

носини ми вже частинно говорили. Урядова статистика подає на Криму на просторі 25.310 км² — 714.000 мешканців, із них:

українців		10.8%
росіян		42.2 „
татар		25.1 „
жидів		7 „
німців		6.1 „
греків		2.4 „
болгар		1.6 „
инших		4.8 „

Ми знаємо, що число росіян коштом українців ізбільшене; з другого боку, нам важко обчислити дійсне число українців, тимто не вводимо поправок.

Українські землі в Польщі.

Українські землі в Польщі складаються з двох частин: Галичини, що перед війною входила в склад Австрії, й північно-західніх земель, що перед війною належали до Росії. У склад української частини Галичини входять: ціле воєвідство станиславівське й тернопільське, переважна частина львівського воєвідства й південні частини чотирьох повітів краківського воєвідства, які творять західню частину Лемківщини. У склад північно-західніх земель увіходять: ціле воєвідство волинське, переважлива (південна) частина поліського, східні повіти люблинського воєвідства та переважна частина більського повіту, який входить у склад воєвідства білостоцького. З цього східня частина люблинського воєвідства належить лише до української мішаної території.

Українська суцільна територія обіймає простір 122.000 км² (із цього — Галичина 55.700 км², північно-західні землі — 66.300 км²), і в 1931. р. жило на ньому — 8.523.000 населення (в Галичині — 5,435.000, на північно-західніх землях 3,088.000). Мішана частина Холмщини й Підляшшя — обіймає 8.600 км² з 592.000 мешканців. Погляньмо на національні відносини поодиноких земель.

У Галичині за українців вважають звичайно, як це вже згадано в уводі, всіх гр.-католиків (на основі австрійської статистики з 1910. р.). Це не зовсім правдиво. Так узагалі в Галичині приналежність до української національності збігається з приналежністю до гр.-кат. обряду, але не зовсім. Деяке (дрібне) число гр.-католиків, головню по більших містах, підпало польонізації й хоча залишилося при своїм обряді, затратило свою українську національність. Польський перепис виказує їх дуже багатько. І так, перепис із 1921. р. виказує аж 359.000 гр.-католиків, що начебто подали себе за поляків, а в 1931. р. це число куди більше: в перемишлянському повіті, наприклад, що третій гр.-католик начебто — поляк. З того виходить, що висліди перепису не мають наукової вартости й є невірні. Серед селян гр.-католиків поляків немає, по містах є такі випадки рідкі. Далеко складніша річ із римо-католиками. Їх можна поділити на дві частини. Одні з них уживають польської мови й почувають себе поляками. Є це мешканці міст і частина мешканців сіл, що їх наш нарід зове звичайно »мазурами«. Друга частина римо-католиків — це т. зв. латинники, що вживають розмовної мови україн-

ської, звичаями й побутом ні в чому не відрізняються від наших українських селян і звичайно з ними помішані. На жаль, лише дрібна частина цих латинників має українську національну свідомість; більшість із них признається радше до польської національності, хоч їх рідна мова — українська. Це дивне, а для нас некорисне явище, що для кількох сот тисяч латинників важливіша річ є — приналежність до обряду, ніж рідна мова. Тимто створити серед українців-латинників почуття своєї національності, це пекуча національна потреба!

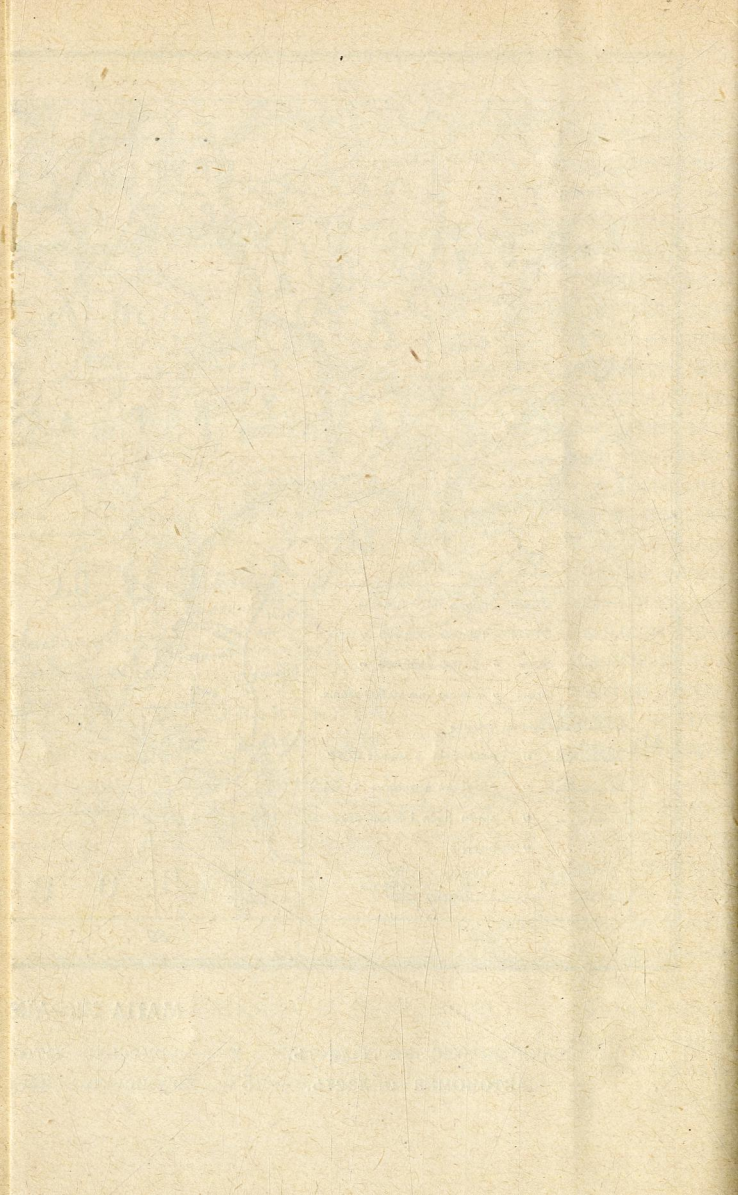
Коли за українців уважатимемо лише гр.-католиків, то в 1910. р. українці на згаданій території Галичини творили 63.5% цілого населення, поляки — 23.1%, жиди — 12.3%, дрібний відсоток давали німці (0.9%). Виходить, що українська перевага тут безспірна, але з другого боку — неукраїнці виявляють відсоток дуже великий. Коли приглянемось відсоткові українців у поодиноких повітах, то побачимо, що найбільші відсотки українського населення знаходяться в південній частині Галичини, положеній на правому березі Дністра, а саме — в горах, на Підкарпатті й на Покутті, де українці творять 70—90% усієї людности. Лемківщина, хоч і висунена так сильно на захід, належить до найчистіших із національного погляду українських земель. Менші відсотки українського населення, а більші польського, виступають у низці повітів, розложених у середній смузі Галичини, головню на південний схід від Львова, на шляху старої колонізації, яка зверталася на багаті українські землі. А проте лише один повіт, а саме львівський, має відносну перевагу поляків. За обчисленнями українського статистика В. Охримо-

МАПА УКРАЇНИ (УСРР) І СУМЕЖНИХ ІЗ НЕЮ КРАЇВ.

Рис. М. Кулишків

1 = Адигейська автономна область. — 2 = Черкеська автономна область. — 3 = Карачаївська автономна область. — 4 = Кабардино-балкарська автономна область. — 5 = Інгушсько-чеченська автономна область. — 6 = Підкарпатська Русь (Чехо-Словаччина).

вча на українській етнографічній території Галичини існує 3.298, себто 88.4% українських громад, — за офіційальною статистикою 3.081 або 87.6%, і лише — 436 неукраїнських громад; на польській етнографічній території Галичини знаходиться 26 українських громад. З наведеного видно, що відсоток українських громад вищий від відсотка, який творять українці в порівнянні з цілим населенням. Причиною цього є те, що українці творять більшість по селах, зате в містах ідуть аж по жидах і поляках і творять лише 30% цілого міського населення. Треба зазначити, що український стан посідання в українській етнографічній території Галичини підпав дрібним змінам на його некористь за рр. 1857.—1910., а до 1931. р. то й поготів. Видко це з цієї таблички:

На сто людей було:

рік	гр.-кат.	рим.-кат.	жидів
1869	64.9	21.8	12.4
1900	62.8	23.5	12.8
1910	61.7	25.3	12.4

Зменшення відсотка українців пояснюється меншим природним приростом українців, напливом поляків із західньої до східньої Галичини та найбільше — сильною еміграцією за море. У нашого народу є насправді сильне й більше, ніж у поляків із Галичини, число народин, але далеко більше число смертей — так, що надвишка народин над смертністю в нас трохи нижча, ніж у поляків, хоч ці різниці дрібні. Причина великої смертності — тяжкі економічні відносини серед нашого народу, низький ступінь гігієни й передусім за мало дбайливе виховання немовлят. Змен-

шення смертності, головню серед немовлят, боротьба з пошесними недугами, введення різноманітніших харчів для скріплення організму — все це найпекучіші вимоги для нації.

Як знаємо, лише частина природного приросту населення залишається в краю — наслідком сильного напору хвилі еміграції. Особливо сильна була вона в часі 1900.—1910. рр. Еміграція не охопила рівномірно українців і поляків, вона була далеко сильніша серед українців. Поляки не трапили у східній Галичині свого стану посідання, бо хоч певне число їх емігрувало, то водночас напливала що раз нова їх хвиля із західньої Галичини, до східньогалицьких міст і нафтової заглибини. В останньому десятилітті перед війною (1900.—1910.) українці втратили через це 45% свого природного приросту, зате поляки мали дійсний приріст населення на 12% більший від природного. Еміграція була нашим національним лихом, і то ще більшим тим, що водночас відбувалася імміграція чужинців.

Важко сказати, які зміни в національному складі населення наступили за час війни й після неї. Український народ у часі світової й визвольної боротьби потерпів більші втрати від своїх сусідів, наша етнографічна територія була полем війни, переходу й побуту міліонових армій і, здається, — що наша нація потерпіла більші втрати, ніж поляки й жида.

Природний приріст, що підчас війни зовсім принепав, тепер знову подібний до передвоєнного. В українців він трохи нижчий, ніж у поляків. І еміграція відновилася, хоч і з меншою силою, як давніше. Останніми роками еміграція зовсім

припинилася, через те й наш стан посідання не підпадає зміні, сильне ж обмеження числа дітей доходить у обох народів до тої самої високости.

Імовірно, національні відносини за час 1910. до 1931. підпали деяким дрібним змінам на нашу некористь, та як великі ті зміни, ми покищо докладніше означити не можемо.

Друга українська земля, що входить у склад Польщі — це Холмщина й Підляшшя, що творять східню частину люблинського воєвідства.

Як ми знаємо, тут царський уряд скасував був гр.-кат. Церкву, і це було причиною масового переходу тутешньої колишньої гр.-католицької людности на римо-католицький обряд, після першої російської революції 1905. р., коли царський уряд оголосив толеранційний указ, не відновивши права на існування гр.-кат. Церкви. Під впливом костела всі ці люди, здебільша, підпали польонізації. За кілька літ перейшло до римо-католицького костела 169.000 людей, себто православна церква утратила 38% своїх вірних. Сильніших утрат зазнали православні на Підляшші (58%), слабших на Холмщині (22%). І хоч ці колишні уніяти зберігали ще якийсь час українську розмовну мову, проте згодом підпали польонізації, перебравши польську мову й національність.

Щоб спинити поступ польонізації, російська держава останніми роками перед війною відділила була українську й мішану українсько-польську територію від Польського Царства, утворивши окрему холмську губернію. Але війна не дозволила цьому плянові здійснитись. Ціла ця губернія мала, на основі берестейського миру, заключеного між Українською Народньою Республікою й централь-

ними державами в 1918. р., перейти у склад України, та після упадку наших визвольних змагань найшлася в межах Польщі. В часі світової війни православне населення Холмщини, здебільша, виїхало разом із російською армією, що уступала. Правда, згодом воно почало вертатися, а проте поверх 100.000 українців із Холмщини й Підляшшя залишилося на широких просторах теперішнього ССРР.

Через зміну віри число православної та водночас української людности впало з 450 на — 280 тисяч осіб, і це лише протягом трьох років (1905—1908). Останніми роками перед війною стан посідання православної людности почав трохи кріпшати, та через виселення з початком війни православні втратили знову 120.000 людей. В часі польського перепису в 1921. р. число православних доходило всього до 150.000; в 1931. р. дійшло воно, завдяки поворотові ще деякої частини виселенців, до 206.000. Рівночасно через ті самі зміни в 11 східних повітах люблинського воєвідства впав відсоток православних із 40%, у порівнянні зі всією людністю в 1905. р., на 23% у 1908. р. і на 16% у 1921. р., нарешті в р. 1931. трохи піднісся — до 17%.

Теперішні національні відносини Холмщини й Підляшшя можна вважати за завершені, та через утрати, що їх українці зазнали два рази в такому короткому часі, вони творять уже тут лише меншину. Тепер немає ні на Холмщині, ні на Підляшші ні одного повіту, де б українці творили більшість, і лише в 11 громадах вони мають відсоток вищий за 50. А проте можна виділити територію на 8.600 км², де українці творять поважний відсо-

ток — 31.1%; 57% усієї людности творять тут поляки, 9.7% жидаї, 2.2% німці. Ця мішана територія обіймає цілі або майже цілі повіти: томашівський, грубешівський, холмський і володавський, далі — половину більського й білгорайського повіту та дрібну частину красноставського. На цій мішаній території живе 184.000 українців, а 22.000 живе розпорошених серед чисто польської території.

Національне обличчя Волині у світлі польського перепису з 1921. р. виявляється таким:

українців		68.5%
поляків		16.8 „
жидів		10.5 „
німців		1.6 „
чехів		1.6 „
росіян		0.6 „

За вірою статистика виказує:

православного населення	74.2%
римо-католиків	 11.5 „
мойсеевої віри	 11 „
протестантів	 2.2 „

І на Волині до поляків зачислено що-найменше 57.000 українців і 13.000 жидів, як це видно з порівняння таблички національностей і вір. Щоб дістати правдиве число українців, треба за українців уважати все православне населення зменшене на 18.400 православних чехів і на 13.000 росіян.

Статистика з р. 1931. виказує відсоток поляків на — 16.5%, — отже ж майже без змін супроти 1921. р. В нашій статистиці (див. табл. II, на кінці) ми приймаємо числа, що їх обчислили самі, і для

р. 1921., і для р. 1931., — хоч ці числа підпали деяким змінам через сильний поворот українських виселенців до західних повітів Волині. Ці повіти внаслідок цього сильно змінили число населення, що й виказує наша статистика: за час 1921.—1931. рр. приріст населення в повіті любомльському має 51.8%, в ковельському — 50.4%, в володимирському — 48.1%. Та рівночасно за 1921.—31.рр. наплинуло чимало людности з корінної Польщі до волинських сіл і міст.

Полісся — це мережна українсько-білоруська країна. Крім цих двох націй, живе тут 13% жидів і 7% поляків — отож це є найнижчий польський відсоток із усіх українських земель у Польщі. Хоча переважна частина Полісся у світлі дослідів є українська, й так ставився до цього питання російський перепис із 1897. р., польський перепис із 1921. р. не визнає в поліському воєвідстві українців, із винятком тих повітів, що колись належали до волинської губернії. На основі російського перепису з 1897. р., східня частина більського повіту (Більськ) із теперішнього білостоцького воєвідства, берестейський, кобринський і дорогичинський повіт — чисто українські; польська статистика вважає їх за чисто білоруські. Крім цього, польський перепис винайшов групу »тутешніх«, яких у повіті дорогичинському є аж 41%, а в усіх повітах створив групу православних поляків, до яких у кобринському повіті зачислив половину населення. До того ж обидва польські переписи один одному протирічать, і це видно з порівняння відсотка поляків у переписі з 1921. (за національністю) і з р. 1931. (за мовою). У згаданому кобринському повіті число поляків

зменшилося з 40.104 (55.7%) на 9.957 (8.7%), у пружанському із 27.357 на 17.742, отож із 40.2% на 16.3% і т. и. Російська статистика в кобринському повіті зазначала — 2.9% поляків, у пружанському — 8%. Перепис із 1931. р. виказує мале число поляків, але тільки винятково бачить на Поліссі українське та білоруське населення, визнаючи його мову, як — »тутешню«. Це в дійсности — українська мова, в північних повітах — білоруська. Тимто ми вважаємо у своїй статистиці за українців усіх православних — аж по межу між українською й білоруською мовою на півночі.

У склад українського Полісся входять цілі повіти: берестейський, дорогичинський, камінькоширський, кобринський, пинський, частина пружанського й маленька частина пов. косівського. Ця територія, з простором 31.000 км², налічує 1,006.000 населення, з нього творять:

українці		786.000	(78 %)
жиди		138.000	(13.7 „)
поляки		75.000	(7.4 „)
росіяни		6.000	(0.6 „)
німці		1.000	(0.1 „)

Майже такі самі відносини, як у поліському воєвідстві, зустрічаємо в більському повіті б і л о с т о ц ь к о г о воєвідства. Тут переходить межа трьох націй: українців, білорусинів і поляків. Українська є східня частина з поверхнею 2.700 км² і кругло 79.000 населення, з цього:

українців		55.000	(69.2%)
поляків		17.500	(22.1 „)
жидів		6.000	(7.9 „)

І тут поворот виселенців змінив ці відносини.

Лише дрібна частина українців у Польщі живе поза межами української суцільної території, а саме — 146.000 або 2.4% українського населення в Польщі. Є це переважно українські острови, порозсівані близько грانیці суцільної території, головню на Холмщині, в малій мірі розсіяні по корінній Польщі: службовики, вчителі, люди вільних фахів, тощо. Разом із військом є в Польщі 6,188.000 українців, себто 19.3% населення Польщі. Українська суцільна територія займає 31.5% простору Польщі, а разом із мішаною територією 33.8%, а людність цієї території творить 26.8%, чито 27.5% всього населення Польщі. На цій українській етнографічній території в Польщі творять:

українці		65.5%
поляки		20.8 „
жиди		12.0 „
німці		1 „
чехи		0.4 „
росіяни		0.2 „

Українські землі під Румунією.

Українська територія в Румунії перейшла до цієї держави після світової війни від Росії (Басарабія), Австрії (Буковина) й Угорщини (Мармарощина).

Найбільшу частину українських земель під Румунією творить — Басарабія. Про національні відносини Басарабії довідуємося найкраще із праць Берга²⁾, її основою був перепис сільського

²⁾ Див. спис літератури.

населення, проведений у 1907. р. Бутовичем. Басарабія за переписом із 1897. р. мала 1,935.000 мешканців, із них:

румунів		47.6%
українців		19.6 „
жидів		11.8 „
росіян		8.1 „
болгар		5.3 „
німців		3.1 „
турків		2.9 „

За Бергом національний склад сільського населення був такий (у дужках відсотки з 1897. р.):

румунів		53.1 (53.5)%
українців		22.7 (20.7) „
жидів		6.7 (7) „
болгар		6.2 (5.6) „
німців		3.1 (3.5) „
турків		4.2 (3.4) „
росіян		2.1 (5.1) „

Переважна частина Басарабії є румунська. На 8 повітів лише в хотинському³⁾ українці мають абсолютну більшість, бо 53.2%, серед сільського населення — 59%, а в акерманському — відносну більшість — 26.7 (27.6)%.

Коли за підставу обчислень узяти громади, то легко відрізнити дві суцільні українські території в Басарабії: південну — Акерманщину й північну — Хотинщину. Акерманщина лучиться з українською територією в межах УСРР, Хотинщи-

³⁾ Пишемо скрізь »Хотин, Хотинщина«, бо така назва в нас іздавна принялася; місцева народня назва — Хотіння.

	населення	українці	румун	росіяни	жиди	інші
Хотинщина 3.700 км ²						
а) сільське на р. 1907	254.000	195 (76·7%)	25 (9·8%)	3 (1·2%)	26 (10·2%)	5 (2·1%)
б) міське на р. 1897	18.400	4 (21·6%)	0·5 (0·3%)	4·7 (25·4%)	9·2 (50%)	
Акерманщина 7.900 км ²						
а) сільське (1907)	224.000	112 (50%)	54 (24%)	28 (12·5%)	7 (3·1%)	23 (10·4%)
б) міське (1897)	62.200	28·3 (45·5%)	4·4 (7%)	16·1 (25·8%)	10·4 (16·8%)	3 (4·9%)
Українські острови —						
а) сільське (1907)		101				
б) міське (1897)		14				

на — з Буковиною й Галичиною. Акерманщина обіймає половину акерманського повіту і дрібні частини повітів ізмаїльського й киліянського (Килія). Крім українців, живе тут багато румунів, є тут численні кольонії москалів-старовірів, німців і болгар. Хотинщина обіймає переважну частину хотинського повіту й невеличку — сороцького. Українці мають дуже сильну перевагу. Крім цих двох суцільних українських частин Басарабії, вона ціла попересівана українськими островами.

Подаємо тут статистику сільського населення за Бутовичем на рік 1907. і міського населення — на рік 1897. В кінцевій табличці обчислення переведено на рік 1931.:

Другою українською територією в Румунії є Буковина. Вона ділиться виразно на українську й румунську частину. До української належить ізгаданий вище етнографічний півострів, що сягає аж до Сучави. Українська Буковина обіймає 5.277 км², і на цій території жило в 1910. р. — 412.000 мешканців, із них:

українців	65.4%
жидів	16.3 „
румунів	6.9 „
поляків	5.8 „
німців	4.5 „
инших	1.1 „

На українських островах на Буковині жило в 1900. р. 16.740 українців, та перепис із 1910. р. виявляє їх уже тільки 11.134 (?).

Хоча гряницю між Чехословаччиною й Румунією на території колишньої Угорщини проведено за етнографічним принципом, то проте не зовсім докладно, тимто на терені румунської частини *Мармарощини* найшлося кілька українських сіл, які лучаться безпосередньо з Підкарпатською Руссю, й які зачисляємо до суцільної української території. Є це частина давнього мадярського мармароського комітату, яка й тепер творить мармароський повіт. Його українська частина обіймає 720 км², а в 1910. р. жило тут 24.000 мешканців, із них — 65.4% українців і 23.1% жидів.

Недосліджені ближче українські острови порозсівані в Молдавії й Семигороді. В дельті Дунаю живуть нащадки українських козаків-запорожців, і в північній Молдавії знаходиться низка дрібних українських кольоній. Якесь число українців живе в Банаті й у колишньому мадярському комітаті — *Сатмар* (Сату-маре).

Українська суцільна територія в Румунії займає 17.600 км², себто 6% цілої Румунії; на ній живе 1,240.000 всієї людности, й вона (вся) творить 6,6% людности цілої Румунії. А всіх українців, і на суцільній етнографічній території, і на ет-

нографічних островах, і на заточенні живе до 1,100.000 або 6,4% населення Румунії.

Українські землі в Чехословаччині.

Найменший відсоток українського народу живе в Чехословаччині. Українська територія під адміністраційним оглядом розпадається на дві частини: Підкарпатську Русь і частину Словаччини.

Українська територія не обіймає цілої Підкарпатської Руси, бо південну її частину заняли мадяри. Українська частина займає 11.430 км² простору або 90% цілої Підкарпатської Руси, де жило в 1930. р. 616.000 населення або 85% населення цілої Підкарпатської Руси, з цього:

українців	71.3%
жидів	13 „
мадярів	6.7 „
чехів і словаків	4.6 „
німців	1.8 „
румунів	1.8 „

Трудніше визначити число українців на С л о в а ч ч и н і. Мадярська статистика не відрізняла добре українців від словаків, і ті самі оселі означувала раз як українські, то знову як словацькі. Чехословацька статистика з 1921. р. і 1930. р. зазначила багато українських осель, головно на заході, як словацькі, хоча при мадярських переписах зачислявали їх до українських. На українській території Словаччини мешкало за мадярською статистикою:

українців	72%
словаків	24 „
мадярів	3 „

за чехословацькою статистикою:

українців	62%
словаків	30 „
жидів	6 „
мадярів	2 „

Наша територія, обчислена проф. Томашівським, обіймає на Словаччині 3.440 км², в її склад увіходять такі повіти: майже цілий стропківський і ляборецький, частини повітів: Сніна, Гуменне, Гіральт, Бардіїв, Сабінів, Стара Любовня, малі частини повітів Спишська Стара Вес і Нова Вес, Левоча й Кезмарок. На цій території жило в 1930. р. 118.000 мешканців, із них:

українців	87.000	(73.8%)
чехів і словаків	18.000	(15.3 „)
жидів	9.000	(7.5 „)
мадярів	2.000	(1.7 „)
німців	1.000	(0.9 „)

За межами суцільної української території на Закарпатті залишається чимало українських островів, головнo на Словаччині. На Підкарпатській Русі живе на них 8.000 українців, на Словаччині аж — 25.000. Разом живе в Чехословаччині 560.000 українців, що творять 3.8% населення цілої держави.

VI.

НАЦІОНАЛЬНОСТИ УКРАЇНИ.

Етнографічна українська територія, у вузьких і ширших її границях, має такий національний склад населення:

	на 1000 осіб припадає					
	українців	росіян	жидів	поляків	німців	інших
суцільна територія	758	98	62	44	12	26
разом із мішаною територією	703	150	58	45	13	31

З наведеної таблиці бачимо, що на українських землях живе багато не-українців або національних меншин. У вузьких границях є їх 24,2%, у ширших аж — 29,7%, хоча визначена нами українська територія не переходить ніде етнографічних меж, отже ж національні меншини тут не суцільні, а — розпорошені.

Так багато інших націй немає на жадній більшій етнографічній території. Цей невідрадий для українців факт пояснюється історичною долею українських земель. Україна від віків належала до чужих держав, до неї раз-у-раз напливали чужинці, а вищі суспільні верстви, як шляхта,

частина багатого міщанства, а то й духовенства, винародовлювалися. Правда, по селах багато чужинців розпливлося, міста ж одержали чужий національний вигляд.

Населення міст. До міст стягали раз-у-раз чужий урядовецький елемент, по містах натиск на українське життя був найсильніший, тимто український селянин нерадо селився в містах. До міст напливав — на заході польський елемент, на сході — російський. По містах немаловажну роль грає жидівський елемент. Характеристична річ, що він виступає в більших відсотках лише в тих державах, які входили колись у склад історичної Польщі або з нею сусідували. За панування польської шляхти міщанство, гноблене нею, не могло як-слід розвиватися, місце ж міщанства займав — менше вибагливий жид. Цим пояснюється й різнонаціональний характер міст, головню — більших. Вони є мішані, і то — на теренах під Польщею — жидівсько-українсько-польські, на УСРР — українсько-жидівсько-російські або українсько-російські, в Румунії українсько-жидівсько-румунські, на Закарпатті — українсько-жидівсько-мадярсько-чеські. А що жиди в великій мірі приймають мозу панівної нації, то міста України роблять назверх іще більш чужий характер, аніж воно є в дійсности.

З усіх національностей України найменше в містах живе — українців. На українській етнографічній території:

На 1000	українців	живе	в містах	98
"	"	росіян	"	" 371
"	"	жидів	"	" 727
"	"	поляків	"	" 260
"	"	німців	"	" 112

З тих чисел видно, що жиди живуть у містах переважно, росіяни — в великій мірі, з поляків — що-четвертий живе в місті, з українців — що-десятий. Зокрема мало живе українців по великих містах.

Відсоток населення більших міст на українській етнографічній території такий:

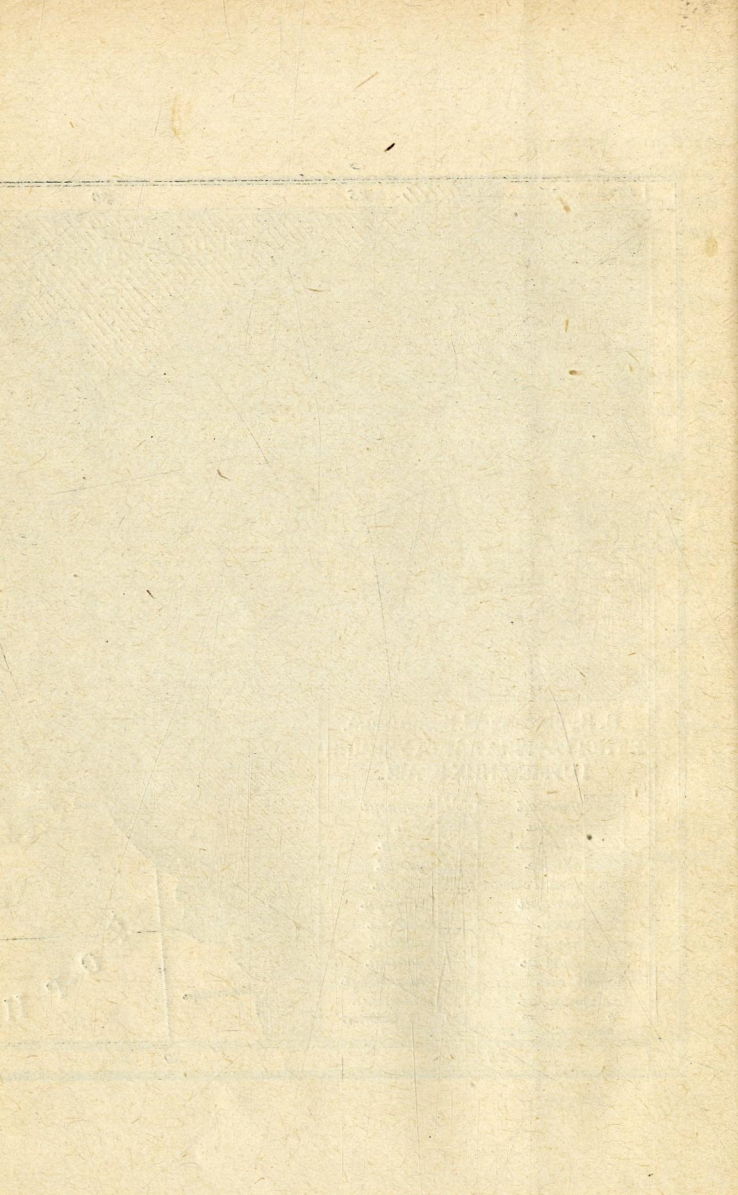
Міста:	українці	жиди	росіяни	поляки
Київ	42.1	27.2	24.1	2.7
Харків	38.3	19.5	37.0	1.3
Одеса	17.4	36.5	38.7	0.3
Львів	19.1	27.8	—	50.3
Дніпропетровське	35.9	26.7	31.5	1.8
Краснодар	29.9	1.1	51.3	0.6
Чернівці ⁴⁾	17.8	33.5	—	17.3

А так узагалі відсоток українців по містах тим більший, чим більший відсоток українців узагалі, тимто найбільше українців по містах Лівобережжя, де вони творять 60.7%, найменше — у степовій країні (32.9% по містах, 73.8% по селах) і в Галичині (26.9% і 74%).

Розміщення українців. Українці є нерівномірно розміщені на своїй етнографічній території. Є землі чисто українські, де українці творять більше ніж 90% цілого населення, та є й такі, де вони не творять і половини цілої людности. З поодиноких політичних областей, на які ділиться Україна, українці творять найбільший відсоток на УСРР, бо Радянська Україна є осередок етно-

⁴⁾ Крім того, 15.1% німців і 14.5% румунів.

графічної України; нижчий — у Чехословаччині; відтак — на землях ССРР, що поза межами УСРР. На українських землях під Польщею українці творять $\frac{2}{3}$ цілого населення; ще нижчий відсоток українців є на українських землях під Румунією. В усіх адміністративних одиницях вищого ряду (округи, повіти) українці мають на українській етнографічній території скрізь більшість із винятком одеської округи й АМСРР в УСРР, Холмщини, львівського повіту в Галичині та Чорноморщини, де вони мають відносну більшість. Серед сільського населення українці мають абсолютну більшість, із винятком львівського повіту в Галичині. Не мають абсолютної більшості й у світлі урядової статистики на Криму та у Стародубщині, але ж ми не знаємо, які в тих землях дійсно національні відносини.

Землі, що мають великий відсоток неукраїнців, це — погряниччя. На українсько-польському погряниччі в Галичині припадає на ці дві нації 63.5% (українців) і 23.1% (поляків), на Холмщині — 31.1% (українців) і 57.0% (поляків). На погряниччі з румунами українці творять — на Буковині 65.4%, у Басарабії 61.5%, на румунів припадає 6.9% і 15.7%. На українсько-російських окраїнах українців, у порівнянні з росіянами, творять:

на Слобідщині	64.2%	на 35.4%	росіян
„ Донеччині	76.8%	„ 20.6%	„
„ Кубанщині	63.8%	„ 28.4%	„
„ на східн. Підкавказзі	33.4%	„ 57.3%	„

І хоча в вичислених окраїнах, крім східнього

Підкавказзя, Холмщини та Підляшшя українці виказують виразну перевагу над іншими націями, і тим більше над кожною нацією зокрема, — то проте відсоток українців нижчий від пересічного відсотка на цілій Україні, й кількість українців не перевищує $\frac{2}{3}$ цілого населення.

Чисто українською територією, де національні меншини не творять і 10%, є той Черен⁵⁾ України, що обіймає давнозаселені й осередні землі. Той черен творить неправильний чотирикутник, який простягається на заході — по лінію Могилів—Бердичів—Київ, на сході сягає по лінію Миропілля (біля Сум) — Харків—Грішине, на півночі — по етнографічну межу з білорусами, а на півдні по степи на лінії Балта—Першомайське—Запорожжя—Грішине. Від цього черену відходить іще чистоукраїнський поліський півострів, що сягає аж по Буг на заході, і другий, східній — від Харкова по Дін. Таким чином черен України пересунутий на північ, бо доходить на півночі аж до етнографічної межі, а на півдні відбігає від неї далеко. Найчистішою частиною України є Лівобережжя, де немає тої національної меншини, яку стрічаємо скрізь на захід від Дніпра — жидів.

З другого боку, на наших землях стрічаємо низку півостровів, що на них особливо великий відсоток творять національні меншини. Ці півострови відбігають від чужих територій і свідчать про експанзію чужинців на нашу землю. Ми згадували вже про Донський півострів — шлях ро-

⁵⁾ Черен — це землі, де немає сильнішої домішки, ні польської, ні жидівської, й немає спільної з росіянами колонізації.

сіян до Озівського моря. Український відсоток на території цього півострову дуже низький. Другий півострів, де все ж українці творять виразну більшість — подільський півострів. Поділля своєю родючою землею притягало польського кольоніста, тимто між Волинню та східними Карпатами, де поляків небагато, стрічаємо польський півострів, звідкіль, сягаючи аж по Збруч, поляки творять 25—33% усієї людности, а на схід від Збруча 5—10%. Великий відсоток творять росіяни в білгородському півострові, що тягнеться аж під Харків і є вислідом спільної з українцями кольонізації. Але ж важніше, а для нас дуже небезпечне, є відгалуження донського російського півострову в сторону донецької заглибини, де росіяни творять третину всієї людности.

Дуже великий відсоток національних меншин подибуємо в цілій степовій смузі. Та хоч неукраїнці творять тут аж 34%, то вони порозбивані на численні групи так, що українці мають над кожною з них, навіть над найсильнішою між ними групою, над росіянами — велику перевагу. І так тут налічується:

росіян	.	.	.	14.3%
жидів	.	.	.	7.1 „
румунів	.	.	.	4.4 „
німців	.	.	.	3.7 „
греків	.	.	.	1.3 „
болгар	.	.	.	1.6 „
инших	.	.	.	1.6 „

Рябий етнографічний склад людности українських степів є впливом їх поспішної кольонізації з кінцем XVIII. ст. Через те, що українського

колонізаційного елементу не стало настільки, щоб заселити ним велетенський простір степів, сюди понапливав різноманітний етнічний людський матеріал.

Чужі національності. Тут слід декілька слів сказати про чужі національності на українській етнографічній території.

Росіяни живуть майже виключно в ССРР; в Галичині й на Закарпатті їх немає, дуже мало їх на Буковині (три села старовірів), таксамо майже їх немає на Волині, Поліссі й у Холмщині. Є їх трохи в Басарабії, а саме в Акерманщині, де живе до 60.000 росіян-старовірів. Усіх разом на українських землях, що не входять у склад ССРР, живе яких 100.000 росіян. Мінімальний відсоток, який не доходить до 5%, а переважно 2%, творять росіяни на території, що є череном України. Крім Києва та Глухівщини, де тамошні росіяни переважно «паперові», в жадній окрузі Полісся і Правобережжя немає більшого відсотка росіян. Майже такі самі відносини бачимо й на Лівобережжі, крім пограничних округ, що творять т. зв. Слобідщину.

Більші відсотки творять росіяни в таких чотирьох областях: 1. у гірничо-промисловому донецькому басейні, 2. на Слобідщині, 3. на морському побережжі й 4. на північному Кавказі. Гірничо-промислові округи, і в межах УСРР, і Озівсько-Чорноморського Краю, виявляють найсильніший відсоток росіян, які мають по містах перевагу. В колишній луганській окрузі росіяни творять аж 42.7% (51.5% по містах, 37.1% по селах). Замешкують вони численно й села, бо аж туди заходить російський етнографічний півострів із

Донщини; в колишній шахтарсько-донецькій окрузі, що входить у склад Озівсько-Чорноморського Краю, росіяни творять 37⁰/₀ (74.8⁰/₀ і 31.5⁰/₀), у колишній сталінській — 34.2⁰/₀ (59.4⁰/₀ і 13.8⁰/₀), в колишній артемівській — 19.9⁰/₀ (37.2⁰/₀ і 7.6⁰/₀). З винятком луганської округи росіяни — це переважно міське населення, робітниче, що наплило на Україну з російських губерній. Большевицька московська влада сильно підтримує цю російську іміграцію, хоч Україна перенаселена, і то тому, щоб ізмінити національне обличчя такого важного господарського району. З огляду на сусідство Донбасу з його російською суцільною територією, на його економічну вагу й положення на шляху до Озівського моря — нагромадження російського живла для України дуже небезпечно.

Слобідщина є тереном давніх російських осель, іще з XVIII. ст. — місцеве російське населення живе переважно по містах. Є це українська частина Курщини (46⁰/₀ росіян), Вороніжчини (30⁰/₀) та колишні округи:

харківська	із 22.5% росіян
купянська	„ 15.8 „ „
ізіумська	„ 15 „ „
старобільська	„ 10.2 „ „
сумська	„ 5.5 „ „

Осередком цієї кольонізації є Харків із 154.000 росіян (37%).

Далеко новіша є російська кольонізація у приморських округах, вона заняла переважно міста, в меншій мірі села. Відсоток росіян по округах такий:

Округи	‰ росіян у по містах по селах		
мелітопільська	25	39.7	24
одеська	23.2	38.1	8.2
таганрізька	21.9	55.2	6.1
маріюпільська	18.5	46.7	10.6
миколаївська	17.7	39.5	9.9
херсонська	11.4	31.0	7.7

Росіяни, що живуть на побережжі, ніде не творять суцільної території, більші їх сільські кольонії виступають лише в Мелітопільщині, автім — це дрібні острови, непоспоювані одні з одними, тонуть серед українського моря, тимто можуть легко піддаватись українізації. Деяке число росіян скупчують міські осередки: Київ та Дніпропетровське.

Найбільші відсотки творять росіяни на Кавказі. В українській частині творять вони $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ цілого населення (24‰ по селах і 50‰ по містах), узагалі 28.4‰, у східній $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{3}$. Північний Кавказ і Донецька заглибина — це терени боротьби українського й російського елементу.

Жиди — це друга національна меншина України, з їх 3,000.000, що творять 6.2‰ цілого населення. Етнографічна Україна в ширших границях має 5.8‰ жидів. Жиди — населення міст і містечок, і у дрібній частині сіл. Міродатна для їх розміщення була т. зв. риса осілості, — царський уряд не дозволяв жидам селитись на Лівобережжі. Хоч від революції 1917. р. немає жадних обмежень для розміщення жидів у ССРР, і хоч вони розхсдяться тепер по цілому просторі держави, то проте ця давня межа їх осілості, а саме — лінія Дніпра, ще й досі дуже виразна. На

Лівобережжі жида творять найчастіше 2—3% населення (по містах 10—25%, по селах 0.1—0.4%), на східньому пограниччі України ще менше (Слобідщина, Донщина, Кавказ), бо нижче 1%. Зате на захід від Дніпра жида творять поверх 5% населення, по містах навіть 20—50%. Ще вищий їх відсоток на західніх землях, де вони творять правильно 10—15%.

Відсоток жидів у всіх країнах східньої Європи спадає в міру напливу до міст сільського елементу. Те саме явище бачимо скрізь на українських землях, найсильніше в УСРР, де між рр. 1897.—1926. відсоток жидів спав із 8% на 5.4%. Рівночасно відбувається відступ жидів із сіл до міст і скучення їх по найбільших містах.

П о л я к и — це третя національна меншина, їх налічується 2.100.000 або 4.4% цілого населення, в ширших границях — 2,420.000 або 4.5%. Вони живуть на тих просторах, що входили колись у склад історичної Польщі, тимто їх і находимо лише на території теперішньої Польщі та в УСРР на Правобережжі. З цілої польської меншини живе на українській етнографічній території в Польщі 76% усіх поляків, на УСРР — 18%. Кольонізація поляків звернена була на найліпші, чорноземні смуги України, тимто розмірно слабкий відсоток польського населення зустрічаємо на лісистому Поліссі (7.4%) й переважно лісистій Волині (10.6%), низький — у горах, зате найвищий відсоток бачимо в негірській смузі Галичини, на північ від Дністра. За Збручем цієї кольонізації не піддержувала держава, тимто й відсоток поляків тут цілком низький, а вищий лише в волинській окрузі й на Проскурівщині. Польські оселі,

порозсівані в межах УСРР, підпадають українцізації, бо 49% поляків (римокатоликів) на УСРР подало українську мову за свою рідну. Поляки в українській частині Галичини творять 23.1% населення, а в поодиноких повітах цей відсоток хитається між 3% і 40%. Ще більший відсоток поляки творять на Холмщині, бо аж — 57%. Хоча відсоток поляків у Східній Галичині великий, то проте рішучу перевагу мають тут українці, тимто й цю частину Галичини треба вважати за сутоукраїнську землю.

Інші національності України не виявляють більших відсотків.

Найбільше з них німців, бо 573.000 чи то власне 693.000, себто 1.3% або 1.2% населення України. Є це хліборобські кольтоністи, яких сюди спровадила австрійська або російська влада як зразкових господарів. Вони творять на терені ССРР навіть більший відсоток, ніж на західніх землях. Німці живуть переважно у двох смугах: на Волині — і по польському (34.000), і по большевицькому (56.000) боці, в сумежній коростенській окрузі (26.000), у степових округах УСРР та на Криму. Найбільший відсоток творять вони в Одещині (15.2%). Німці займаються хліборобством і живуть суцільними масами.

Румунів (волохів, молдаван) проживає на Україні 460.000, себто 0.9% цілого населення. Вони живуть усюди на українсько-румунському пограниччі, головно на Буковині, Хотинщині, в АМСРР та в Акерманщині. А так іще смугами живе 100.000 румунів дрібними островами, порозсіваними по степовій Україні.

Греки (160.000) заселяють південно-схід-

ню Україну, головню Маріюпільщину, в меншій мірі — Чорноморщину, мешкають вони й на Криму та в Ставропільщині.

Болгари (125.000) живуть головню в Мелітопільщині (56.000) й на Акерманщині (9.000).

Чехи та словаки (25.000 на українській етнографічній території на Закарпатті — на Підкарпатській Русі та на Словаччині) замешкують українсько-словацьке погряниччя, живуть вони й на Волині.

Мадяри (47.000) проживають на Закарпатті.

Вірмени (49.000) мешкають біля Ростова й на Кубанщині.

Татари й турки (240.000) живуть на Криму й Акерманщині.

Кавказькі верховинці (33.000) живуть на Кавказі.

VII.

УКРАЇНЦІ ПОЗА МЕЖАМИ СУЦІЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ.

Українці на західному пограниччі. 13.6% українського населення живе поза межами своєї суцільної території, і то в Європі, Азії й Америці. На захід від суцільної території живуть українці в недалекій віддалі від неї островами на пограниччі. Ці острови находимо в Галичині, на Холмщині й Підляшші, на Закарпатті, Буковині, та найбільше їх — у Басарабії. Українські кольонії подибуємо в більших містах тих держав, у склад яких увиходить українська етнографічна територія. Далеко від суцільної української території знаходяться українські хліборобські кольонії в північно-східній Югославії, в Бачці, основані австрійською владою з кінцем XVIII. ст., далі в Боснії, та в північно-східній Мадярщині.

Українці на схід від суцільної етнографічної території. Далеко більш українського населення находимо на схід від суцільної української території в межах ССРР. Найбільше його стрічаємо в Курщині (170.000), Вороніжчині (69.000), безпосередньо в сусідстві української суцільної території — в російській Донщині (79.000), у таких міських осередках, як Москва (16.000) й Ленінград (11.000), — взагалі поза межами української су-

цільної території живе, в європейській частині ССРР, до 440.000 українського населення, крім більших кольоній у східному напрямку.

Аграрне перенаселення України — з одного боку, та не дуже велика охота українського селянина переходити до міст — з другого, спрямовували його на шлях еміграції, чи пак внутрішньої кольонізації. Протягом XIX. ст. він заселявав чорноморські й озівські степи, а то й північний Кавказ — і вже у другій половині XIX. ст. хвиля української еміграції звернулася на схід — на Поволжя. А через те, що ті землі заняли вже були, здебільша, російські селяни, то на них поселилися лише менші частини українського населення.

За статистикою з 1926. р. по цей бік Уралу живе: в Нижньо-Волзькому районі 440.000 людей, у Середньо-Волзькому — 206.000 людей, у Башкірській Республіці — 77.000, в Уральському районі — 48.000, разом — 771.000 українців.

Українці в Азії. Куди більше число українських кольоністів замешкує країни по другому боці Уралу, в Азії, бо — 2,138.000, з них живе:

в межах Казакстану	861.000	себто	13.2 ⁰ / ₀	всього населення		
„ Сибіру	828.000	„	9.5 „	„	„	„
на Далекому Сході	315.000	„	16.8 „	„	„	„
в Кіргізькій АСРР	64.000	„	0.5 „	„	„	„
в серед.-азійськ. респ.	32.000	„	6.5 „	„	„	„
в Бурятській АСРР	2.000	„	0.4 „	„	„	„

У межах Закавказької Федеративної Соціалістичної Радянської Республіки жило 35.000 українців.

У порівнянні з р. 1897. число українців вияв-

ляє дуже сильний приріст. Тоді мешкало в Азії 328.500 українців, або 1.6‰ усіх українців, що жили на території ССРР, в році 1926. — 2,137.800 або 6.8‰, при чому відсоток нашого народу в азійській частині ССРР збільшився з 3.2‰ на — 6.4‰.

Але насправді число українців у Азії куди більше. На підставі статистики людей, що виїмали з України за Урал, та на основі природного приросту треба б це число піднести до яких — 3,000.000, і то таки в 1926. р.

Українське населення виявляє деяку тенденцію скупчуватись на величезних просторах Азії. Український селянин пошукував у Азії подібних природних відносин, які мав у своєму краю, тимто оминав пустинні й лісові райони, а поселювався у степових околицях. Тимто ми не стрічаємо поважнішого числа українців ні на північному, ні на східньому Сибірі, ні в середньо-азійських республіках, а зате бачимо їх зосередженими у двох районах: 1. у Казакстані та на південно-західному Сибірі, і 2. на Далекому Сході. Розміщення українців в Азії, в порівнянні з іншими народами, таке:

	українці		росіяни	інші
Казакстан	861.000	себто 13.2%	19.7%	67.1%
Сибір	828.000	„ 9.5 „	77.9 „	12.6 „
Далекий Схід	315.000	„ 16.8 „	62.4 „	20.8 „
Кіргізія	64.000	„ 6.5 „	11.7 „	81.8 „
середньоазійські республіки	32.000	„ 0.5 „	5.0 „	94.5 „

На терені С и б і р у українці поперемишувани з росіянами, й лише в Славгородській окрузі творять вони більшість. У К а з а к с т а н і живуть вони поруч із росіянами й казаками, але ж ви-

різнити смугу з українською більшістю не важко. Є це смуга, де українці скупчуються на південь від транссибірського залізничного шляху на довгій лінії від Орська через Кустаний, Петропавловськ аж по Славгород на сході, вона обіймає північну частину Казакстану, славгородську округу з сибірського краю та невеличку частину омської округи. Є це територія 2.000 км. завдовжки та 100—400 км. завширшки й обіймає разом 450.000 км². Цей простір замешкували до недавніх часів кочеві казаки, тепер тут мають релятивну більшість українці, по них ідуть — казаки, а на третьому місці — росіяни. Менші скупчення творять українці в північній Кіргізії й у Сир-Даріївській губернії Казакстану, де вони творять більшість у смузі, що тягнеться на схід від міста Чимкент по Ауліє Ата і Фрунзе.

Друга територія, де скупчені українці, це — Зелений Клин на Далекому Сході. У трьох округах Далеко-Східнього Краю є поважніше число українців, а саме:

в хабаровській окрузі	26.3%
у владивостоцькій окрузі	26 „
в амурській „	25.4 „

Такі відсотки подає офіційальна статистика, а насправді тут українців скрізь — більше. Хоча у згаданих округах українці творять меншість, то проте можна вирізнити дві області, де вони творять більшість населення: одну на півдні на границі Кореї й Манджурії з містом Спаськом як осередком, і другу — в околицях Хабаровська над Амуром, на пограниччі північної Манджурії. В обох цих околицях українці мають абсолютну більшість.

Українські кольонії в Азії мають дуже корисне політичне положення. Зелений Клин лежить на пограниччі російських і японських впливів, і тамошні українці можуть у політиці Далекого Сходу грати важну роль. Українська частина Середньої Азії відтинає від російських посіlostей на Сибірі середньоазійські республіки. Вона лежить недалеко Індії, на найкращому сухопутному шляху з західної Європи до Індії. Нарешті вона знаходиться в деякій сполучі з українською суцільною територією в Європі, а саме — двома шляхами: 1. через низку українських кольоній у Надволжанщині; 2. через незамешкані пустині між північним українським Кавказом, Каспійським морем та Аральським озером.

Українці в Америці. До Азії йшли й ідуть українські селяни з Наддніпрянщини. Український селянин із західних земель ішов до Америки. Цей еміграційний рух став сильніший з кінцем XIX. ст. і зокрема був сильний на Лемківщині й на Закарпатті. Вислідом цієї еміграції є те, що в Новому Світі живе тепер понад мільйон українців, порозсіваних по широких просторах Злучених Держав П. А., Канади, в далеко меншій мірі у Бразилії, Аргентині та в Уругваю. Всупереч українській еміграції в Азії українці Злучених Держав П. і Сх. Америки скупчуються головню по містах. Є це здебільша промислові робітники. Канадійські українці живуть по селах і в містах, південноамериканські — головню в селах. Цікаве, що канадійські українці живуть серед подібних природних умов, що й азійські: на чорноземних степах із континентальним підсонням,

VIII.

ЧИСЛО УКРАЇНЦІВ НА СВІТІ.

З початком 1933. р. жило на цілому світі — 43,656,000 українців. Їх розміщення в поодиноких державах видно з цієї таблички:

	в тисячах	у % усіх українців на світі	у % усієї людности держави, в якій живуть
СССР	34.429	79.0	20.0
Польща	6.188	14.2	19.1
Румунія	1.114	2.5	6.4
Чехо-Словаччина	585	1.3	3.8
Злучені Держави П. А.	700	1.6	0.6
Канада	270	0.6	3.0
Інші держави	370	0.8	—
Разом	43.656	100.0	—

ІХ.

ЗАНЯТТЯ Й ПИСЬМЕННІСТЬ НАСЕЛЕННЯ.

Тут подамо нарис деяких прикмет людности українських земель, передусім — поділ людности за заняттям й письменністю.

Заняття. Знаємо, що лише дрібна частина людности українських земель живе по містах, а з неї ще менше — українців. Тимто й поділ населення за заняттям є одноманітний, бо наочна більшість людности України — це хлібороби, між нею відсоток українців-хліборобів іще більший. Слабий розвиток економічного життя у Східній Європі й політика влади, яка не допускає до розвитку промисловости й сил країни, є причиною такого слабого розвитку промислу й торгівлі. Для Московщини Україна є постачальницею хліба й сировини, тільки тяжка промисловість розвинена сильніше на південному сході. Ще слабша участь українців у інших заняттях, крім хліборобства, тому що цілу низку суспільних занять сповняють за них, українців, національні меншини, які осіли по містах: жида заволоділи торгівлею, росіяни й поляки, як панівні нації — адміністрацією. Заняття людности в різних частинах етнографічної України таке:

	Хліборобство	Промисловість		Торговля й комунікація		Інші
	ціле населення українці	ціле населення українці	ціле населення українці	ціле населення українці	ціле населення українці	
У. С. Р. Р.	80.7% 90.7%	9.8% 3.8%	5% 2.7%	4.5% 2.8%		
Галичина	77.3% 91.2%	8.6% 3.9%	4.7% 1.4%	9.4% 3.5%		
Волинь, Полісся в Польщі	81% 94.1%	7% 2.6%	7.8% 1.1%	4.2% 2.2%		
Підкарпатська Русь	67.8% 92%	10.6% 5.1%	7.1% 1.9%	14.5% 1%		
Буковина	82.6% 87.1%	4.8% 4.3%	4.8% 3.4%	7.8% 5.2%		

На українських землях кругло 80% населення займається хліборобством, а в українців цей відсоток підноситься до 89%. Вже перший відсоток дуже високий, і в інших європейських краях він виступає теж такий високий лише в Болгарії та в РСФСР; другий — вищий, ніж у інших державних народів. Инакше воно справа мається в інших народів, як це видно з уміщеної нижче таблицки:

У. С. Р. Р.

	українці	росіяни	жиди
хліборобство:	90.7 ⁰ / ₀	51.8 ⁰ / ₀	8.9 ⁰ / ₀
промисловість:	3.8 ⁰ / ₀	20 ⁰ / ₀	40 ⁰ / ₀
торговля:	0.8 ⁰ / ₀	3.3 ⁰ / ₀	14.9 ⁰ / ₀
службовики:	2.6 ⁰ / ₀	12.2 ⁰ / ₀	20.7 ⁰ / ₀
інші заняття:	2.1 ⁰ / ₀	12.7 ⁰ / ₀	15.5 ⁰ / ₀

Г а л и ч и н а

	українці	поляки	жиди
хліборобство:	91.2 ⁰ / ₀	72.2 ⁰ / ₀	12.1 ⁰ / ₀
промисловість:	3.9 ⁰ / ₀	9.8 ⁰ / ₀	21.9 ⁰ / ₀
торговля:	1.1 ⁰ / ₀	5.6 ⁰ / ₀	47.9 ⁰ / ₀
службовики:	1.1 ⁰ / ₀	5.2 ⁰ / ₀	5.6 ⁰ / ₀
інші заняття:	2.7 ⁰ / ₀	7.2 ⁰ / ₀	12.5 ⁰ / ₀

Північно-західні українські землі:

	українці	поляки	жиди
хліборобство:	94.1 ⁰ / ₀	73.1 ⁰ / ₀	11.7 ⁰ / ₀
промисловість:	2.6 ⁰ / ₀	8.5 ⁰ / ₀	4.6 ⁰ / ₀
торговля:	0.9 ⁰ / ₀	7.3 ⁰ / ₀	44.7 ⁰ / ₀
службовики:	0.8 ⁰ / ₀	6.4 ⁰ / ₀	29.8 ⁰ / ₀
інші заняття:	1.6 ⁰ / ₀	4.7 ⁰ / ₀	9.2 ⁰ / ₀

В українців на цих територіях стрічаємо вищий відсоток хліборобів, ніж серед інших націй, і нижчий — інших занять, зокрема некорисні ці відносини на Волині й на Поліссі. Найменші різниці між українцями й іншими націями на зазначених територіях стрічаємо на УСРР. Структура росіян на Україні є інша, ніж на Московщині: це лише наполовину хлібороби, а надзвичайно великий відсоток росіян працює у промисловості (Донецький район), вони є і службовцями (11.9%, українці 2.5%). Жиди займаються на західньо-українських землях торгівлю, в УСРР головнo ремеслом і промислом, зі знищенням вільної торгівлі надзвичайно високий їх відсоток припав на службовців, у УСРР що п'ятий жид — службовець. У поляків же ж за високий відсоток припадає на урядовництво.

Письменність. Уміщена нижче табличка наглядно вказує на письменність населення українських земель, і передусім українців:

	загалом письменних:	українців письменних:	в рр.
УСРР.:	44.9%	41.5%	1926
Галичина:	55.8%	44.9%	1921
Волинь, Полісся			
в Польщі:	24.7%	16.8%	1921
Закарпаття:	49.8%	34.3%	1921
Буковина й Бесарабія	?	?	?

Ці числа вказують на низький рівень письменності України, і ще на нижчий — українців. Найбільший відсоток письменних у тих частинах України, що входили колись у склад Австрії, а саме в Галичині, найнижчий — серед українських кольоній в Азії й на Волині.

НАЙВАЖНІША ЛІТЕРАТУРА:

1. Берг П. С., Население Бессарабии, этнографический состав и численность, Петроград, 1923.
2. Wolodymyriw S., Die gesammte ukrainische Bevölkerung der Welt (Abhandlungen des Ukr. wissenschaftlichen Instituts), B, III., Berlin, 1931.
3. Зілінський І., Карта українських говорів, Варшава, 1934.
4. Карскій Е. О., Этнографическая карта бѣлорусскаго племени, Петроград, 1917.
5. Кордуба М., Територія і населення України, Відень, 1918.
6. Кубійович В., Україна в числах (другий річник українського економічного бюро), Варшава, 1934.
7. Кубійович В., Українська людність в Польщі в світлі перепису з дня 9. XII. 1931. р. («Вістник», книжка 7—8), Львів, 1933.
8. Кубійович В., Українська національна територія («Вістник»), Львів, 1934.
9. Кубійович-Кулицький, Етнографічна карта України і сумежних країв, 1:5.000.000 (Укр. Заг. Енциклопедія, т. III.).
10. Кубійович-Кулицький, Карта розміщення українського населення 1:5.000.000 (Укр. Заг. Енциклопедія, т. III.).
11. Українська людність ССРСР. (Праці Укр. Наук. Інст. т. I.), Варшава, 1931.
12. Олесевич Т., Статистичні таблиці українського населення ССРСР (Праці Укр. Наук. Інст., т. II.), Варшава, 1930.
13. Міртов Н. В., Східня межа української мови (На мовознавчому фронті), Харків, 1930.
14. Рудницький Степан, Огляд національної території України, Берлін, 1923.
15. Рудницький Степан, Основи землезнання України, II. т., Ужгород, 1926.
16. III. Український Статистичний Річник 1935. Варшава-Краків-Львів, 1935.

З М І С Т:

ВСТУП	3— 7
Звідки знаємо про населення наших земель	4
I. ГРЯНИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТЕРИТОРІЇ	8—22
Зміни української території впродовж століть	8
Теперішні гряниці української етнографічної території	12
південні гряниці	12
укр.-румунська гряниця	13
гряниця з мадярами	15
укр.-словацьке погряниччя	15
укр.-польське погряниччя	16
гряниця з білорусами	17
гряниця з росіянами	19
півд.-східня межа	21
II. ВЕЛИЧИНА УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ	23
III. РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ	25—31
Густота населення	25
Міська людність	29
IV. РУХ НАСЕЛЕННЯ	32—39
V. УКРАЇНЦІ В РІЗНИХ ДЕРЖАВАХ	40—61
Українські землі в СССР	40
Українські землі в Польщі	46
Українські землі в Румунії	56
Українські землі в Чехословаччині	60
VI. НАЦІОНАЛЬНОСТІ УКРАЇНИ	62—73
Населення міст	63
Розміщення українців	64

Чужі національності	68
росіяни	68
жиди	70
поляки	71
німці	72
румунни	72
греки	72
болгари, чехи та словаки, мадяри, вірмени, татари й турки, кавказькі верховинці	73
VII. УКРАЇНЦІ ПОЗА МЕЖАМИ СУЦІЛЬНОЇ УКРАЇН- СЬКОЇ ЕТНОГР. ТЕРИТОРІЇ	74—78
на західньому погряниччі	74
на схід від суцільної етногр. території	74
в Азії	75
в Америці	78
VIII. ЧИСЛО УКРАЇНЦІВ НА СВІТІ	79
IX. ЗАНЯТТА Й ПИСЬМЕННІСТЬ НАСЕЛЕННЯ	80—83
Заняття	80
Письменність	83
Найважливіша література	84

В до дат ку:

1. Мапа України (УСРР) й сумежних із нею країв
2. Етнографічна карта України й сумежних країв
3. Таблиця I. Територія, адміністративний поділ і люд-
ність українських етнографічних земель.
4. Табл. II. Національний склад населення українських
етнографічних земель.

Купуйте
КАЛЕНДАР «ПРОСВІТИ»
на переступний рік 1936

Ціна 1.50 зл., із пересилкою 2.00. Замовлення слати на адресу: Товариство «Просвіта» Львів, Ринок 10. Кому вислали календар, хай присилає за нього належність.

Передплачуйте **місячні видання «Просвіти»** — 12 книжечок на рік, розміром 3—4 аркуші друку, з образками й поясненнями. — **Передплата всього 3.60 зл. на рік.**

В р. 1935. ВИЙШЛИ:

806 (1) Іван Крип'якевич, **Михайло Грушевський**, життя й діяльність, із 16 обр., ст. 64 (за січень), ціна 50 гр.

807 (2) Франц Коковський, **Віддовження села**, ст. 64 (за лютий), ц. 50 гр.

808 (3) Мирон Дольницький, **Від Бескидських розворів до поліських болот** (географічний огляд українських земель, що ввійшли в склад сучасної Польщі), ст. 88 (за березень), з 29 образками й 1 мапою, ц. 70 гр.

809 (4) Богдан Лепкий, **Каяла**, історичне оповідання з нагоди 750-ліття походу кн. Ігоря Святославича на половців 1185. р., з обр. О. Кульчицької, ст. 68 (за квітень), ц. 60 гр.

811 (5) Едвард Жарський, **Наші вороги галапаси**, з 26 образками, ст. 64 (за травень), ц. 60 гр.

812 (6) Тадей Скотинський, **Український герб та прапор**, з 26 обр. й колірною табл., ст. 40 (за червень), ц. 50 гр.

813 (7) Анатоль Курдидик, **До ясного завтра**, з 41 обр., ст. 80 (за липень), ц. 60 гр.

814 (8) Володимир Островський, **Блакитні очі**, оповідання з часів визвольної боротьби, з 4 образками Я. Гніздовського, ст. 56 (за серпень), ц. 60 гр.

815 (9) Антін Компанієць, **Буря загрожує**, про майбутню війну, з 22 образками (за вересень), ст. 64, ц. 60 гр.

817 (10) Остап Далекий, **Тайна одного знайомого**, оповідання про дивні пригоди читальняного бібліотекаря, з 5 образками (за жовтень), ст. 56, ц. 50 гр.

818 (11) Ольгерд Бочковський, **Про Абісинію та абісинців**, з образками (за листопад), — додруковується і друкується книжечка за грудень 819 (12).

**Хто ще не замовив досі книжки
ІСТОРІЯ «ПРОСВІТИ» — С. ПЕРСЬКОГО,
хай поспішає з замовленням!**

«Історія Просвіти» це — книга, що дає докладний перегляд національної праці в Галичині від часів засновин «Просвіти», яка в цій праці відіграла чоловічу роль.

«Історія Просвіти» вчить, як, серед найнесприятливіших умов, із скромних початків виростає величезне діло, коли людей опановує одна велика думка — через освіту зробити з темної маси свідомих своєї мети громадян.

«Історія Просвіти» — цінний підручник для всякого, що в історії товариства шукає вказівок для праці в майбутньому.

Без «Історії Просвіти» не може обійтися ні одна читальня, ні один просвітянин, ні один свідомий громадянин, що цікавиться розвитком і сучасним станом не тільки матері всіх культурно-освітніх установ, але ж із станом освітньої справи на всіх українських землях.

«Історія Просвіти» — велика книга (268 ст. друку з 147 образками), та ціна її — низька, всього — 2.50 зл. з пересилкою.

«Історію Просвіти» дістане кожний, що, замовивши її, пришле попереду гроші (2.50 зл.) на адресу:

Товариство «Просвіта», Львів, Ринок ч. 10.

Табл. I. Територія, адміністративний поділ і людність укр.-етногр. земель.

(Адміністративний поділ на 1934. рік.)

Області	Простір у тисяч. км ²	Населення		Міська людність	
		в тис.	на 1 км ²	у тис.	у ‰
I. Українські землі в С. С. Р. Р. (людність на I.I. 1933)					
а) Суцільна українська територія					
Україна (УСРР)	451·8	31.901	70·6	7.159	22·5
1. Винницька область	48·2	4.803	99·8	396	8·3
2. Дніпропетровська область	75·7	3.872	51·1	1.028	26·6
3. Донецька область	51·9	4.075	78·7	2.198	54·0
4. Київська „	78·0	6.128	78·7	985	16·1
5. Одеська „	67·8	3.325	50·2	965	29·0
6. Харківська „	77·3	6.117	79·4	1.240	20·6
7. Чернігівська „	44·6	2.965	66·5	283	9·5
8. Молдавська А.С.Р.Р.	8·3	615	74·1	64	10·4
Білорусь (БСРР) (част.)	6·4	139	21·8	17	12·2
Росія (РСФСР)	114·3	4.945	43·2	784	16·2
1. Курська обл. (част.)	16·5	1.069	64·7	64	6·0
2. Воронізька „ „	27·4	1.305	47·6	101	7·8
3. Озівсько-Чорноморський Край (част.)	70·4	2.571	36·6	619	24·0
Суцільна українська територія в С.С.Р.Р. . .	5.725	36.985	64·6	7.962	21·6
б) Мішана територія					
Р. С. Ф. С. Р.	203·6	5.357	26·3	1.046	19·5
1. Кримська А.С.Р.Р.	26·0	791	30·4	380	48·0
2. Озівсько-Чорноморський Край (част.)	75·1	2.001	26·6	291	14·6
3. Півн.-Кавказький Край (част.)	68·5	1.637	23·9	258	15·7
4. Кавказька А. О. (част.)	19·8	44	2·2	—	—
5. Західня область (част.)	14·2	884	62·2	117	13·2
Українські землі в ССРР	776·1	42.342	54·5	9.006	21·4
II. Українські землі в Польщі (людність на 9.XII. 1931)					
а) Суцільна українська територія					
Галичина	55·7	5.435	97·6	1.234	22·5
1. Краківське воєвід. (част.)	1·3	71	55·5	7	11·0
2. Львівське воєвід. (част.)	21·0	2.284	108·9	682	30·0
3. Станіславівське воєвід.	16·9	1.477	87·4	291	20·0
4. Тернопільське воєвід.	16·5	1.603	97·0	254	16·0
Північно-західні землі	66·3	3.088	46·6	388	12·5
1. Волинське воєвід.	35·8	2.085	58·0	250	12·0
2. Поліське воєвід. (част.)	27·8	924	33·2	129	14·0
3. Більський повіт (част.)	2·7	79	29·2	9	11·0
Суцільна українська територія в Польщі . .	122·0	8.523	69·8	1.622	19·0
б) Мішана територія					
Люблинське воєвідство (част.)	8·6	592	68·9	68	11·5
Українські землі в Польщі	130·6	9.115	69·8	1.690	18·5
III. Українські землі в Румунії (людність на 29.XII. 1930)					
1. Басарабія (част.)	11·6	750	64·7	89	1·2
2. Буковина (част.)	5·3	462	87·5	129	2·8
3. Мармарощина (ч.)	0·7	26	37·1	—	—
Українські землі в Румунії	17·6	1.238	70·4	2·2	17·5
IV. Українські землі в Чехословаччині (людність на I.XII. 1930)					
1. Підкарпатська Русь	11·4	616	53·9	110	18
2. Словаччина (част.)	3·5	118	34·3	—	—
Українські землі в Чехословаччині	14·9	734	49·4	110	15
Українська суцільна територія в Європі (людність на I.I. 1933)	727·0	47.657	65·6	9.944	20·8
Українські землі в Європі (людність на I.I. 1933)	939·2	53.612	57·1	11.059	20·6

Табл. II. Національний склад населення українських етнографічних земель.

Області	Всє населення в 1000	Національний склад населення													
		українці			росіяни		жиди		поляки		німці		інші		
		в 1000	людности			в тисячах	у %	в тисячах	у %	в тисячах	у %	в тисячах	у %	в тисячах	у %
			всієї	сільської	міської										
у відсотках															

Українські землі в С. С. Р. Р. (числа з 17.XII. 1926)															
А) Суцільна українська територія															
I. Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР)															
1. Полісся	2.958	2.393	80·9	85·6	52·8	190	6·4	147	5·0	129	4·4	82	2·8	17	0·5
2. Правобережжя.	8.998	7.742	86·1	93·2	48·9	230	2·6	682	7·6	283	3·1	14	0·1	47	0·5
3. Лівобережжя	7.067	6.205	87·8	92·9	60·7	606	8·6	198	2·8	12	0·2	10	0·1	36	0·5
4. Степ	5.568	3.674	66·0	73·8	32·9	798	14·3	396	6·1	34	0·6	206	3·7	460 ¹⁾	8·3
5. Дніпровський промисло- вий район	2.391	1.984	82·9	91·1	49·3	214	8·9	113	4·8	9	0·4	45	1·9	27	1·1
6. Гірничий район	2.036	1.222	60·0	74·8	40·4	639	31·4	41	2·0	9	0·4	37	1·9	88 ²⁾	4·3
У. С. Р. Р.	29.018	23.219	80·0	87·4	47·0	2.677	9·2	1.577	5·4	476	1·6	394	1·4	675	2·4
II. Білоруська Соціалістична Радянська Республіка (БСРР)															
Мозирська округа	164	143	87·2	91·8	56·2	3	1·8	7	4·3	8	4·9	3	1·8	—	—
III. Російська Соціалістична Федеративна Советська Республіка (РСФСР)															
1. Центр. Чорноземна обл. (част.)	2.200	1.412	64·2	64·3	63·2	779	35·4	2	0·1	—	—	—	—	7	0·3
2. Донеччина	778	597	76·8	81·8	33·9	160	20·6	3	0·4	1	0·1	11	1·4	6	0·7
3. Підкавказзя.	2.115	1.348	63·8	68·4	34·8	599	28·4	3	0·1	5	0·2	15	0·7	145 ³⁾	6·8
РСФСР	5.093	3.357	66·0	69·2	41·2	1.538	30·3	8	0·1	6	0·1	26	0·5	158	3·0
Суцільна українська територія в ССРР	34.270	26.719	76·7	84·1	46·2	4.218	129	1.592	47	490	1·4	423	1·3	833	3·0
Б) Мішана (українсько-російська) територія															
1. Брянська губ. (част.)	880	1.247	14·1 ⁴⁾	16·2	2·0	711 ⁵⁾	80·9 ⁶⁾	28	3·2	1	0·1	—	—	16	0·8
2. Кримська А. С. Р. Р.	714	778	10·8 ⁷⁾	12·7	8·6	301 ⁸⁾	42·2 ⁹⁾	50	7	5	0·7	44	6·1	237 ⁴⁾	33·2
3. Підкавказзя.	3.500	1.170	33·4	34·4	19·0	2.005	57·3	7	0·2	7	0·2	55	1·6	256 ⁵⁾	7·3
Мішана територія	5.094	1.371 ⁶⁾	27·0 ⁷⁾	30·3	13·6	3.072 ⁸⁾	62·0 ⁹⁾	85	1·7	13	0·2	99	1·9	509	10·0
Всі українські землі в ССРР	39.369	28.090	71·3	77·3	42·6	7.235	18·4	1.677	4·3	503	1·3	522	1·3	1.342	3·4

Українські землі в Польщі (числа з 9.XII. 1931)															
А) Суцільна українська територія															
I. Галичина	5.435	3.449	63·5	74·0	26·9	—	—	670	12·3	1.257	23·1	48	0·9	11	0·2
1. Краківське воєв. (част.)	71	61	85·9	96·0	10·2	—	—	3	4·2	8	9·9	—	—	—	—
2. Львівське „ „	2.284	1.354	59·3	76·7	23·5	—	—	292	12·8	614	26·8	17	0·8	7	0·3
3. Станіславівське воєв. „ „	1.477	1.074	72·7	82·3	33·9	—	—	182	12·3	199	13·5	19	1·3	3	0·2
4. Тернопільське „ „	1.603	960	59·8	65·9	27·2	—	—	193	12·0	437	27·3	12	0·8	1	0·1
II. Південно-західні землі.	3.088	2.340	75·9	83·0	26·4	16	0·5	359	11·6	299	9·5	35	1·3	39	1·2
1. Волинське воєвідство	2.085	1.563	74·7	80·3	24·6	13	0·6	224	10·7	213	10·6	34	1·6	38	1·8
2. Поліське „ „ (част.)	924	722	78·0	89·4	31·6	3	0·4	129	14·0	68	7·4	1	0·1	1	0·1
3. Більський повіт	79	55	69·2	74·2	31·2	0·2	0·3	6	7·9	17·5	22·1	—	—	0·4	0·5
Суцільна українська територія в Польщі.	8.523	5.789	68·0	77·7	26·7	16	0·2	1.029	12·0	556	18·3	83	0·9	50	0·6
Б) Мішана (українсько-польська) територія															
Люблинське воєвідство (част.)	592	183	31·1	34·4	4·3	1	0·2	57	9·7	338	57·0	13	2·2	—	—
Всі українські землі в Польщі	9.115	5.972	65·5	74·6	26·1	17	0·2	1.086	12·0	1.894	20·8	96	1	50	0·6

Українські землі в Румунії (числа з 29.XII. 1930)															
Басарабія (част.)	750	461	61·5	66·0	26·5	64	8·5	68	9·1	1	0·1	15	2·0	141 ¹⁰⁾	18·8
Буковина (част.)	462	302	65·4	81·6	22·6	3	0·6	75	16·3	27	5·8	21	4·5	34 ¹¹⁾	7·4
Мармарошіна (част.)	26	17	65·4	65·4	—	—	—	6	23·1	—	—	—	—	3	11·5
Українські землі в Румунії	1.238	780	63·1	68·6	30·7	67	5·4	149	12·0	28	2·2	36	2·9	178	14·4

Українські землі в Чехословаччині (числа з 1.XII. 1930)															
Підкарпатська Русь.	616	439	71·3	78·5	37·6	—	—	80	13·0	—	—	11	1·8	86 ¹²⁾	13·9
Словаччина (част.)	118	87	73·8	73·8	—	—	—	9	7·6	—	—	1	0·8	21 ¹³⁾	17·8
Українські землі в Чехословаччині	734	526	71·8	71·6	37·6	—	—	89	12·1	—	—	12	1·6	107	14·5
Українська суцільна територія в Європі (на 1.I. 1933)	47.657	36.196	75·8	83·3	42·4	4.582	9·8	2.958	6·2	2.096	4·4	573	1·2	1.246	2·6
Українські землі в Європі (на 1.I. 1933)	5.3612	37.686	70·3	77·3	39·0	8.040	15·0	3.114	5·8	2.418	4·5	693	1·3	1.661	3·1

ПРИМІТКА: В цій таблиці подано адміністративний поділ і людність українських земель у С. С. Р. Р. за переписом з дня 17.XII. 1926. р.; тимто поділ краю і число людности відмінні, ніж у табл. I., яка подає відносини з 1.I. 1933 р. При кінці табл. II. зведено всі числа на 1.I. 1933.

1) 245.000 румунів, 72.000 греків, 91.000 болгарів
 2) 34.000 греків, 8.000 румунів
 3) 30.000 верховинців, 30.000 вірмен, 22.000 греків
 4) 179.000 татарів, 16.000 греків
 5) 55.000 верховинців, 77.000 вірмен

6) 118.000 румунів
 7) 32.000 румунів
 8) 42.000 мадярів
 9) 18.000 словаків

-
-
11. **Степан Чарнецький, Нарис історії українського театру в Галичині (1864—1934), Львів, 1934, ст. 254 (в тексті багато ілюстрацій).**
 12. **І. Раковський, Рослини, їх будова й життя (основи ботаніки), Львів, 1927, ст. 496 (з образками).**
 13. **Микола Залізняк, Як люди до кращого життя доходили (нарис з загальної історії людської культури), з багатьома малюнками, Львів, 1929, ст. 304.**
 14. **Порадник для самоосвітніх гуртків, Львів, 1934, ст. 128,**
 15. **Микола Бажалук, Вулкани та землетруси (з образками), Львів, 1934, ст. 64.**
 16. **Ростислав Єндик, Антропологічні риси українського народу, Львів, 1934, ст. 128 (з образками й 1 мапою).**
 17. **Омелян Терлецький, Гетьманська Україна й Запорозька Січ, Львів, 1935, ст. 88 (з 4 мапами).**
 18. **Олександр Цинкаловський, Княжий город Володимир, Львів, 1935, ст. 112 (з 45 образками й 1 мапою).**
 19. **Володимир Кубійович, Територія й людність українських земель, Львів, 1935, ст. 88 (з 2 мапами і 2 таблицями).**
 20. **Євген Храпливий, Сільське господарство українських етнографічних земель у Польщі (друкується).**

Дальші книжечки в друку.

Видання Фонду «Учітєся, брати мої» виходять від 1934 року чвертьрічними книжками, як «Науково-Популярна Бібліотека Просвіти». Передплата на рік (4 книжечки) 6.40 зл.

Передплату слати на адресу:

ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА», ЛЬВІВ, РИНОК, 10.

При зміні адреси подавайте й попередню адресу!

1р. 70к. 2,58 (1986)

РМ 3116

Передплачуйте єдиний у нас популярно-науковий жур

„ЖИТТЯ і ЗНАННЯ

що з 1. січнем 1936. р. починає девятий рік свого видання. Вся критика висловилася про нього як найприхильніше. Тимто хто досі не був іще передплатником «Життя і Знання», може не мав нагоди його прочитати, того просимо самому переконатися про його вартість: прочитайте хоч один який річник цього журналу або зажадайте в Адміністрації оказового числа та справді прочитайте його. Хто це зробить, не пожалкує, й певне стане передплатником журналу. Бо ж «Життя і Знання» подає всебічний погляд на всі ділянки науки й знання, вияснює доступним способом важні питання й таким чином творить багате джерело освіти, для викладів і читання на-голос по читальнях і в кооперативах.

«Життя і Знання» повинно знаходитися в кожній українській хаті, в кожній читальні, кооперативі й освітньо-культурній установі! Всі філії й читальні «Просвіти» повинні передплачувати його обов'язково.

Звертаємо увагу на те, що наш журнал корисний і доступний для молоді. Перший Український Педагогічний Зїзд у Львові (2.—3. XI. 1935) висловився про журнал із признанням. Шкільна влада поручає його до читання на вечірніх курсах позашкільної освіти на II. ступні замість — читанок.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ НА РІК 1935.

Передплата на рік у краю та в Чехословаччині виносить 18.— зл., на 6 місяців 9.— зл., на 3 місяці 5.— зл., поодинокє число коштує 2.— зл.

За кордоном на рік — 21.— зл., на 6 місяців — 11.— зл., на 3 місяці — 6.— зл., поодинокє число 2.— зл.

Адреса: «ПРОСВІТА», ЛЬВІВ, РИНОК 10.

PI 3116

В. КУЗЬМОВИЧ

Територія й адміністр.